

PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ

TÜRK ŞİİRİNDE İNSANÎ DEĞERLER HUMANLY VALUES AND VIRTUES AS REPRESENTED IN TURKISH POETRY ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ В ТУРЕЦКОЙ ПОЭЗИИ

Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель:

Prof. Dr. Kazım YETİŞ-TÜRKİYE/TURÇIA

Konuşmacı/Panel Member/Докладчики:

Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ-TÜRKİYE/TURÇIA

Yard. Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ-TÜRKİYE/TURÇIA

Yard. Doç. Dr. Ali Şükrü ÇORUK-TÜRKİYE/TURÇIA

Doç. Dr. Gül CELKAN-TÜRKİYE/TURÇIA

TÜRK ŞİİRİNDE İNSANÎ DEĞERLER

Prof. Dr. Kâzım Yetiş (Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель)⁴:
Değerli misafirler, böyle uluslar arası bir toplantıda Türk şiirinin tarihî dönemlerinin, mütehasısları, bilginleri ile Türk şiirini tarih içinde gözleyerek insana bakışını, insanı ele alışını ve tabii asıl önemlisi insanî değerlere yer verişini huzurlarınızda görüşmek, tartışmak istedik.

Müsaadenizle ben; edebiyat/şiir ve insanî değer konusuna kısaca temas etmek istiyorum. Bilindiği gibi, edebiyat güzel sanatların bir şubesidir; fakat edebî eserde güzellik gayesinin yanında düşünce/fikir, duygu ve hayal de en az onun yani güzellik kadar önemlidir. Bunun genel adlandırması edebiyatımızda şöyle yapılmış:

- Şekil kadar muhteva da önemlidir.
- Muhteva kadar şekil de önemlidir.

Evet edebiyat bir güzel sanattır. Ama güzellik, şekil ile muhteva arasında kurulan dengeye bağlıdır. Şu hâlde edebiyat bütünüyle insanın dil vasıtasıyla –ki dili de var eden ve geliştiren insandır– meydana getirdiği bir güzel sanattır. Tabiatıyla bunda, insanın kendini işlemesinden tabii ne olabilir. Ayrıca edebiyat, insanın yazıdaki aksidir. Nitekim “le style est l’homme-même.” denmiştir. Bu noktada edebiyatın insanı verdiği, insanî değerleri tespit ve tescil ettiği vakıası ortaya çıkar. Bunun için de edebiyat veya edebî eser bir anlamda insanı ortaya koyar. Muhakkak ki bunda medeniyet ve kültürlerin anlayışı, insana bakışı etkili ve hatta tayin edicidir.

Esasen edebiyatın ortaya çıkışını hatırlayacak olursak milletlerin insanı ve tabiatı algılayışları ile karşılaşırız.

Tabii burada ‘değer’ kavramından da bir iki cümle ile söz edelim. Değer, insana mahsus manevî vasıf, nitelik. Sevme, acıma, kıymet bilme, vefa, yardım severlik, yardımlaşma, eski ifade ile söyleyeyim dîvergâmlık vb. Bunlar insanı insan eden, insanın değerini artıran niteliklerdir.

Bu konuyu derinleştirmeden bu noktada bırakalım ve sür’atle Türk edebiyatına, şiirine gelelim.

⁴ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Bilindiği gibi Türk edebiyatı:
İslâm öncesi dönem,
İslâmî veya klâsik dönem,
Batılılaşma/Yenileşme dönemi
olmak üzere üç ana bölüme ayrılır.

İslâm öncesinden kalan metinlerde aşk, insanı, diğer varlıkları ve tabiatı sevmeye ve koruma, kahramanlık duyguları konumuz bakımından öne çıkan değerlerdir. Maalesef bu dönem şiirlerinin pek azı günümüze gelmiştir. Gelenlerden yola çıkarak meselâ Arap kabileleri arasındaki kavgalarda önemli rol oynayan ve Arap şiirinin doğuşunda etkili olduğunu bildiğimiz şair-büyücüler türünden şairlerin/şiirlerin Türk şiirinde olmadığını söyleyebiliriz. Bir fikir vermiş olmak için iki örnek vereyim:

Zorba ve kötü canlıları yola getirmek için,
Kamçı, sopa olan hükümdar, bey ve memur olup,
Kederli ve ıstırap çeken kimselerin menfaati için,
Halkı idare eden kanunlar tatbik edip,
Kat kat tanrılar diyarında, insanlar arasında,
Nerede ve ne zaman olursa olsun, başa geçip, hâkim olup,
Canlıların sayısız arzularını yerine getirmek için,
Her türlü davranışı tam olarak gösterir.

(Reşit Rahmeti Arat, (1991), s. 77)

Görülüyor ki burada başa geçecek olandan, yani hükümdardan beklenen çok belirgin bir şekilde ortaya konulmuş ve hükümdarın insanların mutluluğu için çalışması gerektiği, zorbaları cezalandırmasının beklendiği ifade edilmiştir. Bir başka şiirde ise

Açlık, sıkıntı başta olmak üzere, üç türlü fena afetler
Şu anda derhal gidip, sükûnet bulup,
Diğer beş âlemdeki mahlûklar da,
İstisnasız, hepsi birden huzura kavuşsunlar.

(a. g. e., s. 235)

denilmektedir. Bu kısa iki örnek bile insanî değer bakımından önemlidir.

İslâmî devir veya klâsik dönemde yeni din ve medeniyetin insan anlayışı, yeni insanî değerler elbette şairlerimiz tarafından işlenecektir. Bu dönemin belli bir olaya dayanan mesnevîlerde şairler, insanın dünyada-

ki macerasını, Tanrı'ya ulaşma ve vahdet, Tanrı'nın birliğinde yok olma olarak verirler. Hep biliriz Leylâ ile Mecnun hikâyesinde Leylâ, sonunda çölde Mecnun'u bulur. Fakat artık Mecnun onu tanımaz. Çünkü Leylâ'sına kavuşmuştur.

Ger men men isem nesen sen ey yâr
V'er sen sen isen neyem men-i zâr

Çün men olubem senünle memlû
Vahdet revişinde hoş degül bu

Kim daşrada isteyem nişânun
Bir özge mekân bilem mekânun

Fuzûlî, (1996), s. 448)

Bu birinci nokta. Diğer bir nokta, özellikle bu sene doğumunun 800. yılını idrak ettiğimiz Hz. Mevlânâ'dır. Onun sözleri burada tekrarlamaya gerek olmayacak kadar malûm ve yaygındır. Onun sevgisi bütün varlığı kuşatır. Evet Mevlânâ Türkçe yazmadı, ama Türk şiirinin en önemli kaynağı Mevlânâ'dır.

Tabîî Ahmet Yesevî'yi unutamayız:

Kayda körseng kõngli sınıuk merhem bolgıl
Andag mazlum yolda kalsa hemdem bolgıl
Rûz-ı mahşer dergâhıga mahrem bolgıl
Mâ ve menlik halâyık dın ketçim muna

(Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;
Öyle mazlûm yolda kalsa, hemdem ol sen;
Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen;
Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte

(Ahmet Yesevî, (1983), s. 54-55)

Gönlü kırık olanın yarasını sarmak, mazlûmun yanında olmak, bütün kavgaların en baş sebeplerinden olan "benlik" davası gütmemek Yesevî'nin hayat görüşünün temelini oluşturuyor.

Unutulamayacak diğer bir isim de Yunus Emre'dir. Aslında bilhassa Mevlânâ ve Yunus Emre, Türk şiirinde insanî değerlerin ciltlerle kitap yazılacak kaynaklarıdır. İşte Yunus'tan birkaç beyit:

Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan
Halka müderris ise hakîkatde âsîdür

.....
Bir kez gönül yıkdun-ısa bu kıldığun namaz değül
Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz değül

.....
Bir hastaya vardun ise bir içim su virdün ise
Yarın anda karşı gele Hak şarabın içmiş gibi
Bir miskini gördün ise bir eskice virdün ise
Yarın anda sana gele Hak libâsı biçmiş gibi

Yunus Emre Divanı, (tsz), s. 55, 103, 155)

Bu beyitler sadece Türk şiirinin değil, Türk kültürünün temel ölçülerini de verir. Esasen Yunus, bu konuda başlı başına bir kaynak ve okuldur. Klâsik şiirden bir iki örnek daha almadan geçemeyeceğim.

Tavâf-ı Ka'ben'in gerçi sevâbı çoktur ey Mevlâ
Gönül Allah evidir çün tavâf etmek anı evlâ

.....
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zâhid beri
Âşıkın kalbi içinde sen bu beytullahı gör

Nesîmî Divanı, (1990), s.77, 137

Nesîmî, gönlü hoş tutmanın, insanı sevmenin ve ona değer vermenin önemini vurgular. Neşâtî ise, insanın maddî varlığı, cismi ile münasebetini kestiğini, dolayısıyla kin, ihtiras vb. duygu ve isteklerden ayrılarak sadece ruh hâline geldiğini söyler ki, ruhtan elbette güzellikler ortaya çıkar. İnsan yüceltilir. Maddî arzuların esiri olmaktan kurtulmuş bir insan düşünülür.

Ettik o kadar ref'-i taayyün ki Neşâtî
Âyîne-i pür-tâb-ı mücellâda nihânız

Necmettin Halil Onan, (1940), s. 306)

Nedîm, insana öyle bir çerçeve çizer ki böyle bir varlık, ancak insanı esas alan üstün medeniyetlerin eseridir.

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana

Köprülüzade Mehmet Fuat, (1931), s. 550

Klâsik Türk şiirinde asıl gezinti ve tespitleri bu sahanın mütehasısı olan değerli bilgin Namık Açıkğöz yapacak. Müsaadenizle ben son olarak Şeyh Galip'in bir beyti ile bütün bu şiirin insan algılayışının çıkış noktasını vermek istiyorum. Sonra sözü sevgili meslekdaşıma bırakacağım.

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

(a. g. e., s.594)

Buyurun Namık Bey...

Prof. Dr. Nâmık AÇIKGÖZ:⁵ **Klasik Türk Şiirinde İnsanî Değerler**

İnsanı, diğer yaratılmışlardan ayıran temel özellik, dağların taşların kabûl etmeyip insanların kabul ettiği ve şair Ahmed Paşa'nın,

Ahmed'in cevri ü cefâ yükünü çektiği bu kim
Yer ü gök götüremez anı ki insân götürür

dediği bir emanettir. Bunu, “insanlık cevheri” olarak adlandırmak mümkündür. Bu cevherin tezâhürü, beşerî davranışlar, kabûller ve sözlerle gerçekleşir. Bunların da yönlendirildiği merkez, insanın akli ve hissidir. Akıl ve his ile yönlendirilen insan davranışları, ferdi ve sosyal münasebetlerin şekillenmesinin temelidir. Fert ve toplumların, yüzyıllar içinde sosyal bir tecrübe olarak imbiikten geçirdikleri davranışlar ve kabûller, daha çoğu olumlu olmak üzere “insanî değerler” olarak çıkar karşımıza. Nedir bu insanî değerler?

İnsanî değerlerin genel adını “ferdi ve sosyal barış” şeklinde koyabiliriz. Bu genel başlığın altında, sevgi, paylaşma, doğruluk, merhamet, adalet, fedakârlık, vefâ, yaşama sevinci, tevâzu, hoşgörü, sabır, kemâl, irfân, affedicilik, teennî gibi davranışları sayabiliriz. Bunlara benzer diğer davranış kalıplarıyla beraber, her tür insanî değerlerle mücehhez olan fert ve toplumlar, barış toplumlarıdır, medeni toplumlardır. Toplumların tarih boyunca, bu değerler açısından katettikleri merhalelerin nabzını tutmanın yollarından birisi de, edebî metinlere müracaat etmektir. Çünkü, her ne kadar bir fiktivasyon (kurmaca) neticesi olsa da, edebî eserler, toplumların

⁵ Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MUĞLA/TÜRKİYE. nacikgoz@mu.edu.tr

aynasıdırlar. Fakat Türk edebiyatının tamamını, insanî değerler açısından ele almanın bir takım zorlukları vardır. Klasik devir edebiyatında (Dîvan ve halk edebiyatları), gelenekselliğin sağladığı tecanüsten dolayı, bu değerlerin tespiti kolaydır. Ancak, “Yeni Türk Edebiyatı” olarak adlandırılan ve 1860’lardan itibaren günümüze kadar süre gelen devrede, tecanüs, yerini, ferdî ve ideolojik farklılığın doğurduğu bir dağınıklığa bıraktığı için, her dönem, her şahıs, hatta her eser için ayrı ayrı inceleme yapılmalıdır. Ayrıca, bu devir edebiyatında, klasik edebî gelenekte bulunan aşk ortak zeminini, yerini ferdî bunalımlar veya ideolojik bakış açılarına terk ettiği için, insanî değerlerin mahiyet değiştirdiği görülür. Bu iki devir edebiyatında, yaratılan tipler açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Klasik edebiyatta, ortak tipler vardır: Âşık, mâşûk, rind, derviş, pîr-i mugân, sâkî, kalender gibi olumlu tipler; zâhid, nâsîh, vâ’iz, ağyâr, rakîb gibi olumsuz tipler. Yeni Türk Edebiyatı döneminde, tiplerde de bir tecânüs yoktur. Bu sebeplerle, çalışmamızda, ağırlık klasik devir edebiyatında olacaktır.

Klasik Türk Edebiyatında İnsanî Değerler

Klasik devir Türk edebiyatının beslendiği en önemli kaynak din ve tasavvuf olduğu için (bunlar aynı zamanda o devir Türk toplumunun yapısını da belirleyen esaslardır), klasik edebiyatta dile getirilen insani değerlerin, bu renklerle bezendiği görülür. Peşinen şunu kaydetmek gerekir: Türk edebiyatında, gerek dini, gerekse din dışı, bütün insanî değerlerin ilk derli toplu görüldüğü eser, Yunus Emre Divanı’dır. Yesevî, Divan-ı Hikmet’te, didaktik özelliğiyle beraber, Yunus Emre’nin habercisidir. Sonra gelen şairler, Yunus Emre’nin tasavvufî planda söylediklerini, daha da beşerileştirmişlerdir. Yani, anlatılan insani değerler aynıdır, fakat zemin “mecazî aşk” şeklinde ifade edilen beşeri aşktır.

Klasik edebiyatımızın çizdiği tipler arasında, Yunus Emre’nin ön plana çıkardığı tip, derviş tipidir. Yunus Emre’nin çizdiği derviş tipi, kendisiyle ve toplumla barışık bir tiptir. Derviş,

Göziyle gördüğünü örte eteğiyle
Bu yol key ince yoldur yüreği döyen gelsin

beytinde de ifade edildiği gibi, sosyal barış için, problemleri büyüten, azdıran değil, gizleyen bir tiptir.

Yunus Emre, yaygın bir şekilde bilinen şiirinde:

Derviş gönülsüz gerektir söğene dilsiz gerekdir
Döğene elsiz gerekdir halka beraber gerekmez

diyerek benzer barışçı tavrını ifade eder.

Yunus Emre, yaratılmış olan her şeyi, Yaradan'dan ötürü seven bir insan olduğu için, bu mantık çerçevesinde ve “bir ben vardır bende, benden içeru” da diyerek, iç barışını da tesis etmiştir. Dünyaya ve tabii ki insanlara bakış açısı böyle olan bir insan,

Kimseye hor bakmagıl hergiz gönül yıkmagıl
Yetmiş iki millete dervişlik yarı gerek

diyerek bütün insanlık ile barışık bir tavır sergileyecektir. O'nun din, mezhep, millet farklılığı gözetmeden, bütün insanlığı “bir yaratılmış” olarak kucaklayan diğer beyitlerini hatırlayalım.

Yunus'ta, sosyal barışın diğer ifadeleri olarak, benlikten vazgeçme, hırs ve tamahı terk etme, hodbin olmama, riyâkârlığa karşı olma, çekememezlik, yalan ve gammazlığı kötü karşılama gibi erdemli davranışları tavsiye eden beyitlerin sayısı fazladır:

Geç benlik da'vasından söyle sözün hassından

Geçdim hodbin elinden el çekdim dükelinden
Ol ikilik babından birliğe bitip geldim

Aşk da'visin kılan kişi hiç anmaya hırs u heva

Hiçbir kişi bilmez bizi biz ne işin içindeyiz
Ne hırsımız baydır bizim ne nefsimiz içindeyiz

Hiç tamah eylemegil aklın sana yar ise
Yavuzluk eylemegil la'net işitmeyesin

Bahil, uçmak görmeye yüz bin gözi var ise

Ey dostunu düşmen tutan gaybet yalan söz söyleme
Bunda gammazlık eyleyen anda yeri dar olırsın

Kılırsın riyâ namaz yazuğun çok hayrun az
Dinle neye varır söz, cehennemde yatarsın

Yunus, daha çok kendisi etrafında ifade ettiği ferdi ve sosyal barış anlayışını, tenkidi bir üslupla, yönetenler açısından da dile getirerek,

Beyler azdı yolundan, bilmez yoksul dilinden
Çıktı rahmet gölünden nefis gölüne dalmıştır

nefs-rahmet ziddiyetine işaret eder.

Yunus, Şu beyitlerinde de, dıŐa yönelik bir barış mesajı verir:

Zinhâr gönül evinde tutma yavuz endiŐe
Biregycn kuyu kazan akıbet kendi dŐe
Kendiye yaramazı biregye sanan ol
Adı mslmân olsa kendi benzer keŐiŐe

“AŞk gelicek cümle eksiklikler biter.” diyen Yunus’un “nefs” konusunda söylediklerine girmiyorum. Zaten, nefis, bütün tasavvuf kültürünün üzerinde durduğu tek konudur. Nefsini eğiten insan, kendisiyle ve toplumla barışık olur. DerviŐler de, nefislerini, aşk eğitiminden geçirerek, eksikliklerini ortadan kaldıran insanlardır. Bu insanlar veya tipler, klasik edebiyatımızın idealize ettiği tiplerdendir.

Yunus Emre’nin sehl-i mümteni ile söylediği görüşlerini, Klasik Türk Edebiyatının tüm dönemlerini içine alır bir Şekilde ve daha sofistike olarak XVIII. yüzyılda Şeyh Galip dile getirmiştir. Galip,

HoŐa bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dde-i ekvân olan âdemsin sen

dediği beytinde insanı, âlemin özü ve yaratılmışların göz bebeği olarak görürken, insana verdiği değeri veciz bir Şekilde ifade eder.

Türk edebiyatında, söylenmesi gereken her Şeyi söylemiş olan Yunus anlaşıldığı ve üzüldüğü zaman, bütün bir klasik Türk edebiyatını anlamak daha da kolaylaŐacaktır. Bu yüzden, Yunus’tan sonra gelişen Türk edebiyatında, insani değerlerden bazılarının zikrediliŐine kısaca bir göz atalım.

AŞk ve Paylaşma

AŞk derdiyle hoŐem el ek bir ilâcımdan tabb
Kılma dermân bir helâkim zehri dermânındadır

diyem Fuzûlî’nin de terennüm ettiği gibi, klasik Şiirin ortak zemini aşktır, yani sevgidir; bilinmeyi seven gizli hazinenin beşeri planda tezahürüdür. ÂŞıklar ve Şairler bu dertten memnundurlar. Gene Fuzûlî

Merhem koyup onarma snemdeki kanlı dağı
Söndürme z elinle yandırdığın erâğı

diyerek, aşk derdine giriftar olmanın memnuniyetini dile getirecektir. Çünkü aşk, insanı olgunlaŐtıran, kendisi dıŐındaki her Őeye karşı daha yapıcı hale getiren bir duygudur ve temelinde paylaşma vardır. Paylaşma da, sosyal yapının en önemli unsurlarından birisidir. NeŐat, meŐhur gazelinde

şöyle dile getiriyor paylaşma hissini:

Gittin ammâ ki kodun hasretile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile

Bâğa sensiz bakamam çeşmime âteş görünür
Gül-i handanı değil serv-i hırâmânı bile

Şair, bir güzelliği, sevilen birisiyle beraber yaşamanın mutluluğunu ve faziletini dökmüştür mısralarına. 16.asır şair Enverî Çelebi de, hâlâ, şarkı haliyle dillerde olan şu mısralarında aynı hissiyatı paylaşır:

Nideyim sahn-ı çemen seyrini cânânım yok
Bir yanımca salınır serv-i hırâmânım yok

Benzer bir söyleyiş, ağırbaşlı şair Baki'de de vardır:

Çemende gonca-i dil neyle gülsün açılınsın
Yanımda sencileyin şuh-ı gül-izârım yok

Yaşama Sevinci

Yaşama sevinci deyince ve bu hayatı yaşanası bulunca, Türk edebiyatında iki şair akla gelir. Birisi şehir insanının hislerine tercüman olan Nedim; diğeri kırsal kesimin hislerine tercüman olan Karacaoğlan. Yaklaşık bir asır arayla yaşayan bu iki şair, farklı sosyal kesimleri atlatsalar da, işledikleri yaşama sevinci, beşeri hasletler itibariyle aynıdır.

Ne diyordu Karacaoğlan:

Biz de düştük bir güzelin ardına
Güzel göçmüş biz konalım yurduna
Yıkılası karlı dağın ardına
Çekip gider bir gözleri sürmeli

Havayi de deli gönül havayi
Ay doğmadan şavkı tutmuş ovayı
Türkmen kızı katarlamış mayayı
Çekip gider bir gözleri sürmeli

Karacaoğlan bir diğer koşmasında gene yaşama sevincini dile getirir:

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Sana bir tenhada sözüm var benim
Kumaş yüküm dost köyüne çezildi
Bir zülfü siyaha nazım var benim

Karacaoğlan der ki konanlar göçmez
 Bu ayrılık bizlen arasın açmaz
 Bir kötü gönlüm var güzelden geçmez
 Ne güzele doymaz gözüm var benim

Şimdi de şehirdeki şaire dönelim; yani Nedim'e.

Nedim Efendi, 18. asrın, sonradan "lâle devri" diye adlandırılan dönemdeki yaşama sevincini anlatır şiirlerinde. Bir hayli hacimli olan divanında, hüznün ve karamsarlığa çok az yer veren Nedim, insanlığın en önemli değerlerinden biri olan yaşama sevincini, yudum yudum tadmış ve mısra mısra işlemiştir:

Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni
 Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni
 Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
 Kangısın alsam, gülü ya hod ki câmı ya seni
 Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
 Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni

Fuzûlî'de, bu yaşama sevinci ol hadde ermiştir ki, âhiret endişesini bile unutturmuştur:

Ey hoş ol sermest kim gönlünde zevk u şevkten
 Âhiret endîşesi, dünyâ hayâli kalmadı

Fuzûlî, şu beytinde de, yaşama sevincini, yoğun bir istiğna duygusu içinde, kendinden geçercesine anlatır:

Öyle sermestem ki idrâk etmezem dünya nedir
 Ben kimem sâkî olan kimdir mey ü sahbâ nedir

Nâili, yaratılmışların güzelliğinden kaynaklanan bu yaşama sevincini şöyle dile getirir:

Mestâne nukîş-ı suver-i âleme baktık
 Her birini bir özge temâşâ ile geçtik

Klasik şairlerin yaşama sevincine engel olanlar da vardır: zahidler. Klasik şairler, hal ilmi ile mücehhez bir şekilde, "nukîş-ı suver-i âlem"ın tadına varırken, devamlı, kâl ilmi mensupları olan zâhidlerle çekişirler, onları tenkid ederler. Nedim bu konuda şöyle diyor:

Güzel sevmekde zâhid müşkilin var ise bizden sor
 Bizim ol fende çok tahkîkimiz itkânımız vardır

Kuru ve soğuk tabiatlı, asık yüzlü ve güzellikler karşısında heyecan duymayan zahidin, cehenneme girse, orayı bile donduracağını söyleyen Sırrî İbrahim Efendi şöyle diyor:

Zâhid bu bürûdetle eğer düzaha girsen
Bir lûle duhan içmeğe âteş bulamazsın

Hırka, sarık ve tesbih ile zühd ü takva satmaya çalışan zâhidler de, şairlerin söz oklarından nasiblerini alırlar. Nef’i:

Esîr-i dâne-i zerk oldu zâhid-i kallâş
Elinde dâm-ı riyâdır çevirdiği tesbîh

Şeyhülislam Yahya Efendi de aynı dertten muztariptir:

Hırka vü tâc ile zâhid kerem et sıkleti ko
Âdeme cübbe vü destâr kerâmet mi verir

Riyâzî, zâhidlerin riyâkârlığını şöyle tenkid eder;

Zâhid almış düşünâ sebû-yı bâdeyi
Almış ammâ kim o bir düşünâ seccâdeyi

Benzer bir çekişme, klasik şairlerin idealize ettikleri kâmil insan veya kemal ehli ile cahiller arasında da vardır. Bilindiği gibi kemal ehli, nefsinin terbiye ederek kendini aşmış ve böylece, ferdi ve sosyal barışa ulaşmış insanlar topluluğu demektir ve klasik şairler topluma teklif ettikleri insan tipinin ilk sıralarına bunları koyarlar. Fakat diyalektik hakikatin câri olduğu hayat, “Her şey zıddıyla kâimdir.” fehvasınca, ehl-i kemalin karşısına câhil ve nâdânları çıkarır. Klasik şairler her türlü cevr ü cefaya tahammül ederler de cehalete tahammül edemezler.

Riyâzî şöyle diyor:

Felek bir ehl-i kemâlin kebâb eder çiğerin
Bir iki câhili bulsa ziyâfet eyleyecek

Ziya Paşa, XIX. asırdan seslenir Riyâzî’ye:

Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar
Rencîde olur dîde-i huffâş ziyâdan

Fuzûlî de hüner ehli olarak gördüğü ehl-i kemal’in dünya ehli ile mukayesesini yapar:

Dehr bir bâzârdır kim metâ’ın arz eder

Ehl-i dünyâ sîm ü zer, ehl-i hüner fazl u kemâl

Kâmil-câhil (nâdân) zıddiyetini, modern hikâyeciliğimizde, en güzel işleyen Ömer Seyfettin'dir. O, "Nadan" hikayesinde, nâdân ile aynı hücreye konan yaşlı kadı'nın çektiklerini anlatır.

Kanâatkârlık ve İstignâ

Kanâatkârlık, sosyal barışın temel dengelerinden birisidir. Bunu sadece "az ile yetinme" olarak almayıp, tamahkârlığın zıddı olarak ele almak lazımdır. Sınırları iyi belirlenmemiş tamahkârlık, gerek ferdi gerekse sosyal ilişkilerde, sosyal dengeleri alt-üst edecek bir davranıştır.

Klasik şairler, kanâatkârlığı telkin eden beyitler söylemişlerdir:

Cife-i dünyâ degil herkes gibi matlûbumuz
Bir bölük ankâlarız Kâf-ı kanâ'at bekleriz

Fuzûlî

Cihânın nimetinden kendi âb u dânemüz yeğdir
Elin kâşânesinden gûşe-i vîrânemiz yeğdir

Nâmî

Çok tefâhür kılma cem'-i mâl ile ey hâce kim
Sîm ü zer cem'iyeti ehl-i gurûr eyler seni

Bârgâh-ı kurbden cem'iyet-i mâl ü menâl
Her ne mikdâr olsa, ol mikdâr dûr eyler seni

Fuzûlî

Aynı kanaatkârlık ve istignâ, ikbâl ile ilgili olarak da söylenmiştir:

Riyâzî şehsüvâr-ı arsa-i ikbâl ü câh olmak
Düşüp devletten âhir hâke yeksân olmağa değmez

Riyâzî

Saltanat dedikleri ancak cihân gavgasıdır

Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman)

Koca Ragıp Paşa da, istignâ ve kanaatkârlığı, tasavvuftaki "ibnü'l-vakt" anlayışı çerçevesinde şöyle dile getirir:

Fikr-i müstakbel ü mâziyi bırak ârif isen
Böyledir hâl-i zamân bir var imiş bir yoğ imiş

Tamahkârlığı kötüleyen ve kanaatkârlığı telkin eden bu anlayış,

1974 yılında vefat eden Bahaettin Özkişi'nin "Pansiyonya Buluntuları" hikâyesinde, "istenmemesi gerekeni istemeyecek kadar akıl istiyorlardı." ifadesiyle dile getirir.

Vefâ-Vefâkârlık

Vefâkârlık da, kendisiyle ve toplumla barışık insanların sergileyeceği davranışlardan birisidir. İnsanoğlunun, her halde en fazla yakındıkları davranışlardan birisi vefâsızlıktır. Böyle olmasaydı, yıllardan beri,

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler derler miydi?

Râşid de aynı şeyi söyler:

Hulûs-ı âlemi nakş-ı ber-âbdır derler

Vefâ zamânede aynı serâbdır derler

Fuzûlî de bir gazellerinde vefâkârlığı ve vefâsızlığı dile getirir:

Yâr kılmazsa bana cevr ü cefâdan gayrı

Ben ana eylemezem mihr ü vefâdan gayrı

.....

Ne görür ehl-i cefâ bende vefâdan gayrı

Ne bulur şem'i yakan kimse ziyâdan gayrı

Fuzûlî, Leylî vü Mecnun'unda, insanlığın en yüce duygusu olan aşk'ın, vefâ zeminli olmasını, büyük bir kahırla şöyle dile getirir:

Esîr-i dâm-ı aşkın olalı senden vefâ görmem

Seni her kande görsem ehl-i derde âşinâ görmem

Vefâ vü âşinalık resmini senden revâ görmem

Gözüm, canım efendim, sevdiğim, devletlü sultanım

Vefâsızlıktan yakınmalara rağmen, klasik şairlerin, şikâyeti temel bir davranış kalıbı olarak benimsemediklerini de görürüz.

Taşlıcalı Yahya:

Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur

derken, gerçek kemalin şikâyetçi bir tavır takınmama olduğunun altını çizer.

Râşid, şikâyetçi olmamanın muhatabı olarak baht ve feleği alır ki, klasik şairlerin en fazla yakındıkları iki unsurdur bunlar:

Ne bahttan ne felekten şikâyetim var

Tamam gûşe-i uzlette râhatım var

Nev'î (veya Divane Mehmed Çelebi) ise kendi gönlünden şikâyetçidir, başkasından değil:

Belâ dildendir ol dildâr elinden dâdımız yoktur
Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur

Bu beyitte, melametî bir anlayış hâkimdir ve kendi gönlünü olgunlaştırmanın endişesi dile getirilmiştir. İnsan, kendisini yargıladıkça olgunlaşır; kendisiyle ve toplumla barıştır.

Misafirperverlik

Türk toplumunun temel insanî değerlerinden birisi de, misafirperverliktir. Bunun diğer adı, kişiler arası sıcak münasebetlerdir. Türk insanı, Fuzûlî'nin de dediği gibi, misafirini en iyi şekilde ağırlamak için, neyi var neyi yoksa sarf etmeyi sever. Şöyle diyordu Fuzûlî:

Yâr mihmânımız oldu gelin ey cân u gönül
Kılalım sarf nemiz var ise mihmânımıza

Mensubiyet Şuuru

Merhum Nurettin Topçu, iradenin sükûn bulduğu yerlerden birisinin de, mensubiyet şuuru ve mensup olma hâli olarak belirlemişti. İnsanların gerek ferdî ve gerekse sosyal sükûnet buldukları ve barışa ulaştıkları o sosyal organizasyonlardan birisi de, bir millete mensup olma şuurudur.

Yaygın kanaat, klasik şairlerin, mensup oldukları milleti, Türklüğü hor gördükleridir ve bunu “etrâk-i bî-idrâk” ifadesiyle dile getirdikleri söylenir. Metinlerde, bunun tersini de görmek mümkündür ve klasik şairlerin Türklüğü tebciil ettikleri beyitler de vardır. Bu beyitlerde, Türklük, doğruluğun ve dürüstlüğün sembolüdür. XVI. asır şairlerinden Âzerî Çelebi bunu şöyle dile getiriyor:

Düşmeni terk etmeğe ahd etti ol peymânı süst
Dedim bozma ahdi, dedi kim Türk'üm dürüst

Ulvî de benzer bir ifadeyle şöyle der:

Eyleyip terk-i mey dedim beni gel eyleme süst
Nâz ile yar gelip dedi kim Türk'üm dürüst

Nedim'in tarif ettiği Türk ise, gururuna düşkündür:

Gerekse nîk ger bed âşıkım ol Türk -i mağrûra
Ne söyler zâhîde hâsıl ne yahşî ne yamanımdan

Mensubiyet şuurunun, 1897 Osmanlı-Yunan savaşı esnasında, M. Emin Yurdakul tarafından söylenen,

“Ben bir Türk’üm dinim cinsim uludur”

mısra’ıyla, bir hayat felsefesi hâline geldiği ve sonraki yıllarda, başta, Millî Edebiyat devrinde olmak üzere pek çok edebî şahsiyet tarafından işlendiği görülmektedir.

Adalet ve Nizam

Türk edebiyatında, adalet ve nizam gibi devlet yönetimi ile ilgili kavramların ilk işlendiği eser, Yusuf Has Hacib’in 1070 yılında yazdığı “Kutadgu Bilig” adlı eseridir. Kitabın adı, günümüz Türkçesinde “Saadet Veren Bilgi” demektir. Bilindiği gibi, bu eserde, temsili şahıslar olan Kuntoğdı, hakan olarak kanun ve adaleti; Aytoldı, vezir olarak mutluluğu, Ögdülmiş, akli ve Odgurmış, hayatın sonunu temsil eder. Bunların birbirleriyle münasebetlerinin anlatıldığı eserde, amaç toplumsal barıştır ve bu barışı, siyasi bir organizasyon olarak devlet tesis edecektir.

Osmanlı devri şairlerinin eserleri de bu açıdan incelendiğinde, “adalet, âdil, adl ve nizam” gibi kelimelerin, devlet yöneticilerine sunulan kasidelerde yoğunlaştığı görülür. Mesela, Fuzûlî Divan’ında 47 yerde geçen “adl” kelimesinin 43’ü; 19 yerde geçen “âdil” kelimesinin 17’si; 13 yerde geçen “adalet” kelimesinin 12’si; 16 yerde geçen “nizam” kelimesinin 13’ü kasidelerde zikredilmiştir. Benzer durum Nâilî Divan’ında da vardır. Burada da, 8 “adl” kelimesinden 6’sı, 6 “nizam” kelimesinin tamamı kasidelerde bulunmaktadır.

Bu kısa istatistikten de anlaşılacağı üzere, klasik şairler, adalet ve nizam gibi, doğrudan yönetimi ilgilendiren kavramları, gerçek muhatapları olan, Padişah, sadrazam, şehzade, kazasker, şeyhülislam gibi yönetim kadrosunda bulunanlara yazdıkları kasidelerde kullanmaktadırlar. Bu kavramların mecâzî kullanımları ve sevgi anlayışı çerçevesinde zikredilmelerinde, muhatap sevgilidir.

Batı Tesirindeki Türk Edebiyatı

Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatında, önceleri ortak bir zemin olarak, hürriyet ve vatan fikri ön plana çıkmıştır. (N. Kemal). Ahmet Mithat Efendi’de görülen ise, eserin edebîliğinden ziyade, fonksiyonudur; O, okuyucuyu eğitime değerini amaçlar.

Diğer edebî şahsiyetlerde, hikmet sırrına erme (Ziya Paşa), melâle varan bir santimentalizm (A.H. Tarhan); akli idealize etme (T.Fikret). gibi

değerler dikkati çeker.

Millî Edebiyat döneminde, edebî eserlerde en fazla işlenen insanî değer olan “mensubiyet”, Türklük ile sınırlanmıştır. (Ö.Seyfettin, Z.Gökalp, A.Hikmet Müftüoğlu, Y.Kemal). Bu dönemlerde, mensubiyet şuurunun islamiyet ve Osmanlılığa yöneldiği de görülüyorsa da, edebî alanda bunların büyük izler bıraktığı söylenemez.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren gelişen Türk edebiyatında, doğulu değerlerin, yerini daha çok batılı değerlere bıraktığı ve bu anlayışın günümüze kadar devam ettiği görülür. Hümanizm, sınıf çatışması, popülizm vs.. Bu tür eserlerin çoğunda, şiddet, nefret ve gerilim idealize edildiği için, insani değerler, bunların arasında boğulup gitmiştir. Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatı için, bu kadar karamsar olmayı gerek de yoktur. P. Safa, A. A. Tanpınar, T. Buğra gibi roman yazarları, doğu-batı çatışmasının anlatıldığı eserlerinde veya T. Buğra Küçük Ağa’sında anlattığı kurtuluş savaşı atmosferinde, toplumsal gerilimden, sükûnet ve olgunluk devrine geçiş teklifleri yaparlar.

Bu dönem edebiyatında, en çok işlenen konu, değer yozlaşması olmuştur. Mesela, S. Ayverdi, gerek hatırat ve denemelerinde, gerekse romanlarında, mutedil, dengeli, insanî ve yerli değerlerle mücehhez insan tekliflerinde bulunur. O, Batmayan Gün’de (İst. 1977) kozmopolit bir anne (Fikriye) ve nötr bir babanın (Sezai) kızı olan Aliye’yi fikri ve imani cihetiyle olumlu bir tip olarak çizer. Aliye’ye göre, “Aşk, hayat dairesinin mihveridir” (s. 150). Tıpkı Yunus’un “aşk gelicek cümle eksiklikler biter” demesine benzer Aliye’nin bu sözü. Ayverdi’nin, babasıyla Aliye’nin konuşmasını naklettiği şu diyalog, XX. asır Türk edebiyatının anlatmaya çalıştığı gerilimin güzel bir örneğidir:

Aliye:

“... Sana gelirken ne getireyim babam?

– Kendini.

.....

– Anneme ne getireyim?

– Bütün Avrupa’yı.” (s. 75)

Benzer bir genel hükmü, M. Sevkett Esendal için de zikretmek mümkündür. Esendal, hikâye ve romanlarında, batı medeniyeti karşısında, yerli değerlerde meydana gelen çözülme ve yozlaşmayı, eserlerinin çoğunda

dile getirmiştir (İsmail Çetişli, M.S. Esendal, An. 1991, s. 122) Esendal'ın eserlerinde, sağlam karakterli, değerlerine bağlı, çalışkan, hayatı seven, beceri ve ruh derinliğine sahip erkekler ve kıymet hükümlerine bağlı, görevlerinin şuurunda, iradeli, güçlü, çalışkan kadınlar idealize edilirler (İ. Çetişli, s. 80)

Sabahattin Âli'de, insanî değerler, Anadolu romantizmi çerçevesinde ele alınır. Ona göre kırsal kesimde yaşayan kadınlar, “onurlu, sevecen, alçakgönüllü, rahat ve terbiyelidirler; zengin şehir kadınları ise, kaba, ölçsüz, ihtiraslı ve komplekslidirler, (Ramazan Korkmaz, Sabahattin Ali - İnsan ve Eser, İst. 1997, s. 193); erkekler ise “inandıkları değerler, sevdikleri insanlar için her türlü fedakarlığı yaparlar” (s. 209)

Orta sınıf İstanbul insanının günlük hayatından kesitler sunan Sait Faik ise, düşük seviyeli gerilimlerle yüklü hikâyelerinde, kendisiyle barışık, mütevazı, sosyal dengeleri bozmayan, fakat hâl ve hareketlerinde fazileti ön plana çıkaran insanlara değer verir.

Semaver'de, ölüm Ali'nin evine, bir komşu kadın gibi gelir; isyan yoktur. Havuzbaşı'nda, sevgilisini bekleyen genç, Murtaza Çavuş ve karısı Hacer ana ile tatlı bir yarenlik yapar. Fakat, Sinağrit Baba'daki balık, bütün özenine rağmen, hiç imtihan geçirmemiş; cesur, cömert görünmüş ama hep riyakârlık yapmış bir adamın oltasına takılınca, pişman olur.

Sonuç

Genel hatlarıyla, klasik devir Türk edebiyatı ve Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatı şeklinde tasnif edilen, edebî devrelerden ilkinde, belirti tipler etrafında teşekkül eden insanî değerler silsilesinin kaynağının, din ve tasavvufun belirlediği bir zeminde gerçekleştiği görülür. 1850'lere kadar süren bu edebî gelenekte idealize edilen tiplerin temsil ettiği insanî değerlerin, aynı zamanda evrensel beşerî hasletlerle de örtüştüğü bir hakikattir. Yüzyıllarca, yerli değerlerle zenginleştirilerek işlenen bu insanî değerler, sağlam ve dengeli bir toplumun teşekkülünde önemli roller üstlenmiştir. Osmanlı toplumunun batılı ve yeni değerlerle karşılaşmasıyla, sosyal yapıda olduğu gibi edebiyatta da dengeler bozulmuş; yaşanan imtizaç problemlerinin yol açtığı “kırılma”nın sonucu, edebiyatta da tipler karmaşası yaşanmıştır. Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatında, üzerinde bir türlü mutabakata varılamayan ve henüz doğru dürüst bir tarifi bile yapılamayan, kırık-dökük aydın tipi dışında, yerleşmiş ve ideal kriterleri belirlenmiş tipler oluşmamıştır. Bu aydın tipi etrafında oluşturulan değerler silsilesinin en belirgin çizgisi, yozlaşmaya (yani, yanlış Batılılaşmaya) ve

çağ dışılığa (yani, Doğulu kalmaya) karşı olma şeklinde tezahür etmiştir.

Prof. Dr. Kazım YETİŞ: Sayın Açıkgöz'e teşekkür ederiz.

Türk Halk şiiri de bize bu konuda pek çok malzeme vermektedir. Türk halk şiirindeki insanî değerleri de Abdülkadir Emeksiz anlatacaktır. Buyurun...

Yard. Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ⁶: Âşık Şiirinin İnsanî Değer Olarak Adalet Kavramına Bakışı

Biz bu bildirimizde insanî değerlerin saz şairleri tarafından nasıl algılandığı ve toplumun ahenkle yaşamasında nasıl değerlendirildiğini XVI. yüzyıldan günümüze kadar eser vermiş saz şairlerinden örnekler yoluyla incelemeye çalışacağız. İnsan, düşüncelerine göre davranışlarını yönlendirdiği için konu edindiğimiz “insanî değerler”, felsefeyle ve insan, toplum içinde yaşadığı için de sosyal psikolojiyle ilgilidir. Biz, felsefecilerin normatif değer olarak baktıkları, sosyal psikolojinin değerler hiyerarşisinde siyasî ve sosyal değerler sınıfında yer verdikleri haklı-haksız değerlerini adalet kavramı çerçevesinde ele alıp saz şairlerin değerler tasnifinde olumlu-olumsuz, ya da en net ifadesiyle iyi-kötü cephesinin neresinde yer aldıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

Âşık şiiri ile XVI. yüzyıldan itibaren gerek şekil ve gerekse muhteva bakımından kendine mahsus edebî hüviyetini kazanmaya başlayıp günümüze kadar Anadolu'da varlığını sürdüren, saz şairlerine mahsus şiirleri anlıyoruz.⁷ Âşık tarzı, yalnız bir ictimâî sınıfa veya bir dinî tâifeye ait hususî bir zümre edebiyatı değil, birbirinden farklı muhtelif çevrelere, hayat ve geçim şartları ayrı muhtelif tarikat ve meslek mensuplarına, fikir ve zevk seviyeleri birbirinden çok farklı insanlara hitap eden muhtelif zümreler arasında müşterek bir edebiyattır. (Köprülü, 1962: 43-44)

Değer nedir? Değer hükmü bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifadedir. O hâlde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır. Fakat değer sadece bir inançtan, yani subjektif bir yakıştırmadan mı ibarettir; yoksa bizim inancımızın dışında objektif bir gerçeği de temsil eder mi? İşte ahlak felsefesinin en eski, en çözülmüş görünen problemi budur. Eğer ahlakî değerlerin objektif bir teme-

⁶ Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

⁷ Âşık tarzı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü”, Türk Sazşairleri, Ankara, Milli Kültür Yayınları, 1962, s. 7-49.

lini bulabilseydik anlaşmazlıklarımızdan kurtulur ve kendimize şaşmaz bir rehber bulmuş olurduk (Güngör, 2000: 27).

Değer bir inanç olmak bakımından dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkididir. Fakat değer, inancın spesifik bir şekli olmak itibarıyla ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur. Şöyle ki bir değer bir tek inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder (Güngör, 2000: 28).

Değerlerin bize gösterdiği ilk vasıf onların çift kutupluluğudur. Yukarıdan aşağıya doğru inerse, yani sanat ve fikir değerlerinden normatif değerlere doğru gelirse değerleri şöyle sıralayabiliriz:

Güzel-Çirkin
Faydalı-Zararlı
Doğru-Yanlış
Kutsal-Kutsal dışı
İyi-Kötü
Haklı-Haksız

Değerler alanındaki bu çift kutupluluk bilgi alanında görülmez, mesela bir objeye baktığımız, burada bardak var dediğimiz zaman bu tespitimizde bir çift kutupluluk yoktur. “Burada bardak var” yanlış ise, birisi bana der ki: “Yanılıyorsun, burada bardak yoktur” şu hâlde bu bir doğruluk hükmü olur. Değerlerin çift kutupluluğunun bilgi alanından farkı doğru karşısında yanlışın negatif bir değer taşımaması; ama çirkin ve kötü gibi negatif kupta yer alanların ayrıca bir değer olmasıdır (Ülken, 1965: 89).

Doğru olmak bakımından doğrunun bulunuşu, yanlış fikirde pozitif bir yönün bulunmasını asla ortadan kaldırmaz (Spinoza, 1947: 11). Doğru ile yanlış, iyi ile kötü hem birbirleriyle hem de birbirlerine rağmen vardır.

Değerin üç yapıcı unsuru vardır: Bilgi, duygu ve hareket. Biz bir değere sahip olduğumuz zaman onun tutulacak en doğru yol olduğunu düşünürüz, hem o konuda duygusal davranıyoruz –değere karşı pozitif bir tavır takınmıyor, aksi durumların aleyhinde bulunuyoruz– hem de o değer bizi belli bir istikamete hareket etmeye itiyor (Güngör, 2000: 29).

Psikolojide 1928’den bu yana kullanılagelen klasik değer sıralaması –ahlakî değer boyutu Erol Güngör tarafından eklenmiştir– şu şekildedir:

- Estetik
- Teorik (veya ilmî)
- İktisadi

- Siyasi
- Sosyal
- Dinî
- Ahlaki

Değerler, bir bakıma bizim hayatımızın gayeleridir; hatta sadece kendi hayatımızın değil; başkalarının hayatı için de gaye olmasını istediğimiz şeylerdir. Bunlar bazen sadece fertleri belirleyici olur, bazen de bütün bir toplum belli bir değer profili ile tanınır. Şöyle ki, bir kimse sakın bir hayat içinde ilim veya sanatla uğraşmayı gaye edinir; bir başkası öbür insanları da kendi beğendiği yola çekmeyi kutsal bir görev sayar (Güngör, 2000: 84-85). İşte bu görevi üstlenen saz şairleri İslamlık'tan önceki dönemlerden günümüze kadar farklı adlarla yaşadıkları muhite, zamana ve kendi edebî kudretlerine göre, toplumda düzenin sağlanmasında fertleri faydalı olana yönlendirme ve genel mutluluk için çalışma gayretinde olmuşlardır.

“Birleşik cemiyet hayatına götüren yahut insanları ahenkli yaşatan şeyler faydalıdırlar, tersine olarak da bir şehirde ahenksizlik doğuran şeyler zararlıdırlar.” (Spinoza, 1947: 57). Saz şairleri, toplumun ahenkli ve fertlerinin birbirine faydalı olarak yaşamasında etkili olmuşlar, toplumsal sorunluluğu, hayatın ve sanatın önemli bir unsuru olarak kabullenmişlerdir.

İnsanî değerlerin sıralaması kişiden kişiye değişkenlik arz etse de çağdaş ahlak ve değer felsefesinin ahlak teorilerinin birleştiği nokta genel mutluluk için çalışmanın temel ahlak normu olduğu yönündedir. Diğer bütün değerler o yolda birer vasıta hükmündedirler (Güngör, 2000; 42). Genel mutluluğun sağlanmasında adalet, temel ahlak emperatifi olarak ele alınan değerlerin en önde gelenlerindedir.⁸

Çâr köşe fâni dünyada
Koç yiğitler olmasaydı
Dünyayı zulmet alırdı
Ağlayanlar gülmeseydi

(Köprülü, 1962: 103)

Adaletsizlik karşısında zulüm, gülmek karşısında ağlamak tezatlarına başvuran Koroğlu, dünyanın zulümden kurtulmasında koç yiğitlere ihtiyaç olduğunu, ağlayanların güldürülmesini koç yiğitlerin sağlayacağını dile

⁸ Genel mutluluğun sağlanması için Hook, demokratik ve ilmi değerleri esas alırken C. I. Lewis adaleti temel ahlak emperatifi olarak alıyor. Lewis, bu temel değerlerin gerçekleştirilmesinde en çok yardımcı –ve zaruri– olacak iki değer daha ortaya koyuyor: Duygu ve düşüncelere –ne olursa olsun saygı duymak– ve başkalarının kaçınmasını istediğimiz şeyleri hiçbir zaman yapmamak. Daha fazla bilgi için bkz.: Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar**, İstanbul, Ötügen, 2000, s.42.

getirmiştir. Koroğlu kurt-koyun antagonizmasını kullanır şiirinde:

Bilmez misin Koroğlu'nun huyunu
Şimdi açar size türlü oyunu
Hak yaratmış sizin gibi koyunu
Yese gerek benim gibi kurt gidi

(Köprülü, 1962: 94)

Şair, hakkını kendisi alabileni, güçlüyü kurt ile, kurt karşısında çaresiz ve güçsüz olanı da koyun sembolüyle ele alır. Koroğlu'nun şiirinde karşımıza çıkan koyun-kurt tezadı saz şairleri tarafından adalet kavramının açıklanmasında sıkça başvurulan bir unsurdur.

İyiye ve iyiliğe yönlendirmenin dikkat çekici örneklerinden birini sunan Gevherî, adaletle hükmeden padişahın hizmetinde bulunmanın kullar için zorluk olmayacağını dile getirirken hem padişah hem de hizmette bulunan için öğütler vermiştir:

Bir padişah böyle âdil olunca
Hizmetin etmeğe kul incinür mü
Aşk elinden dağı taşı delince
Çağlayıp akmağa sel incinür mü

(Köprülü, 1962: 216)

Saz şairleri iyiyi, adil olanı, ahenk sağlayanı takdir ettikleri gibi, toplumdaki düzensizliğe de dikkat çekmekten geri durmamışlardır. Yaşadıkları zaman dilimine ve toplum kesimine ayna tutan saz şairleri şikâyet içerikli şiirlerinde çoğunlukla zaman ve felekten yakınırırlar, bozulmaya dikkat çekerler. İlk dörtlükte “Hey ağalar zaman azdı” şeklinde zamandan şikâyet eden şair, toplumdaki bozulmayı tenkit ederken; çare de sunmuştur, toplum düzeni için ferdi sorumluluk ve yetki alanı bilinmeli, herkes kendi işini yapmalıdır:

Gevherî der işler hatâ
Katırlar baskındır ata
Olur olmaz maslahata
Çocuklar karışır oldu

(Köprülü, 1962: 244)

Yalancı dünyaya aldanma yâ hu (s. 304) diye başlayan şiirde

Âşık Ömer, hayatın bu dünyadan ibaret olmadığını, âhîret hayatının da olduğunu ve adaletin mutlaka yerini bulacağını doğrudan; o halde bu

dünyada hakka riayet etmek gerekir mesajını da dolaylı olarak topluma sunar:

Ömür tamam olur defter dürülür
Sırat köprüsüyle mîzan kurulur
Hakk'ın dergâhına kullar derilür
Buyruğu tutulur ferman eğlenmez

(Köprülü, 1962: 305)

Karacaoğlan, gönlüne seslendiği şiirde

Kemler iyilik göremez
Gamlanma gönül gamlanma (Sakaoğlu, 2004: 389)

diyerek ümitsizlik ve kedere gerek olmadığı bildirir, her şeyin yerli yerini bulacağını söyler ve ağlayanların güleceği günü müjdeliler:

Koyun meler kuzu meler
Sular hendeğine dolar
Ağlayanlar bir gün güler
Gamlanma gönül gamlanma

(Sakaoğlu, 2004: 389)

Koyun ve kuzunun meleyebilmesi güçsüzlerin de sesinin çıkabilmesini anlatır, suların hendeğine dolması düzenin sağlanması, ahengin temin edilmesi demektir.

“Şu yalan dünyaya geldim geleli” (Sakaoğlu, 2004: 485) şeklinde başlayan şiirde Karacaoğlan, sürüye dadanan kurttan şikâyet etmiştir. Saz şiiri geleneğinin fikir zemini ve anlatım tarzına göre dünyanın “yalan” gibi olumsuz bir sıfatla anılması bize şikâyetlerin sahneleneceğini haber veren dekorun kurulduğunu gösterir:

Bulandı da deli gönül bulandı
Dolandı da dağı taşı dolandı
Bizim sürüye de bir kurt dadandı
Değiştim yurdumu kurtaramadım

(Sakaoğlu, 2004: 485)

Yetişme tarzıyla ve soyuyla insan davranışları arasında bağ kuran Karacaoğlan çığ süt emmiş diye vasıflandırdığı insanlara güven duyulmaması gerektiği konusunda uyarır, insanın iyisinin yanında kötüsünün de olduğunun bilinmesini ister:

İnsanın kötüsü eylikten bilmez
 Kursaksıza öğüt versen de almaz
 İnsan çiğ süt emmiş itimâd olmaz
 Kapında hizmetkâr kulundan sakın

(Sakaoğlu, 2004: 534)

Kötünün ve kötülüğün etkisini orijinal üslup ve ince buluşlarıyla değerlendiren Karacaoğlan ve kötünün göle attığı taşın göldeki ördeği inciteceğini söyler. O hâlde iyi güçlü hem de etkili olmak zorundadır:

Sabreyleyin sabır ile
 Zevâl gelmez imiş kula
 Kötü bir taş atsa göle
 Kalkan ördek zararlanır

(Sakaoğlu, 2004: 601)

Yarın ince sırat yolunu geçebilmek bugüne bağlıdır. Toplum hâlinde yaşayan insanın davranışlarını, bağlı bulunduğu idari sistemin yasaları, yaşadığı toplumun sosyal normları ile birlikte dini inançlar da belirler. İslam inancına bağlı olarak yaşayan Türk toplumunun fertleri de saz şairleri tarafından dinî inançlarının çerçevesinde yaşamak ve ahiret hayatını rahat yürütebilmek için dünyadaki hak ve sorumlulukları yerine getirmek konusunda öğütlenmişlerdir. Karacaoğlan ve Aşık Ömer'in aynı düşünce ve anlatımda birleştiklerini görürüz:

Gayet ince derler Sırat'ın yolu
 Yarın ana varanın nic' olur halı

(Sakaoğlu, 2004: 604)

Karacaoğlan'a göre idarecide asalet olmalı ki adalet olsun:

Dünya benim diye zenginlik satan
 Helâl ekmeğine haramlar katan
 Sonradan sonraya beğliye yeten
 Zalim olur el kadrini ne bilir

(Sakaoğlu, 2004: 611)

Hak, yiğitlik, doğruluk, cennet-cehennem, suçun ve cezanın ferdi oluşu ve buna bağlı olarak yaşama gereğini bir dörtlükte ifade etmiştir. Karacaoğlan:

Karac'Oğlan der ki her sözüm haktır
 Yiğit olmayanın yalanı çoktur

Cehennem yerinde hiç ataş yoktur
Herkes ataşını bile götürür
(Sakaoğlu, 2004: 613)

Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'ya seslenen Kabasakal Mehmet, aşağıdaki örneklerin ilkinde paşanın adaletine dikkat çeker, ikincisinde de hakkın sağlanması için imdat eder:

Efendimiz vüzerâlar sultanı
Merhamet sizdedir ey kerem kânı
Senin adâletin tuttu cihânı
Mehemmed biçâre kul değil midir
(Köprülü, 1962 420)

Yiyiciler akçe ister zaleme
Verilen mâlimiz gelmez kaleme
Perîşanlık şâyi oldu âleme
Kullarına imdad kılın efendim
(Köprülü, 1962: 421)

Saz şairleri genel mutluluk için çalışırken gerçekçi olmuşlardır. Kabasakal Mehmet'in, devrindeki yiyicilerden, rüşvetten, zulümden bahsetmesi toplumsal gerçekliğin yansıtılması yanında sorunlara çözüm bulunmasını talebini bildirmekle de bir sorumluluğun karşılanmasını anlatır.

Levni, Atalar Sözü Destanı'nda
Hiyleyi irtikâp etme kıl hazer
Desinler sana: Bir er oğludur er
Sen ilin kapusun kakarsan eğer
İl de senin kapun kakar demişler
(Köprülü, 1962: 429)

şeklinde halkı öğütlemekte, hileden sakındırıp er olma yolunu göstermekte ve fenalıktan alıkoymaktadır.

Âşık Küşadi, koyunun kurt ile bir arada yürütülmesiyle adaleti anlatmıştır:

Kötüye meyletmedim, işim merd ile
Kötüler aradan çıksın derd ile
On yıl yürüttüm koyunu kurd ile
Tecellî eyledi ol ganî Yezdân
(Köprülü, 1962: 478)

XIX. yüzyıl şairi Dertli de, Sultan II. Mahmut'un yeniliklerinden olan fes hakkında yazdığı medhiyede kurt ile koyunların beraber bulunmasını adalet değerinin varlığının delili olarak göstermiştir:

Kurt ile ağnâmı gezdirdi beraber dünyada
Adl-i seyfi şâyî etti milket-i Osmâne fes⁹

(Kutlu, 1988: 129)

Kalktı da kitaptan arttı zulümler
Terlemeden mal kazanan zâlimler
Can verirken soluması zor imiş

(Sakaoğlu, 1993: 107)

Âlimin ilmiyle âmîl olmamasının zulme yol açacağını, alın teri dökmeden mal kazanmanın insan hakları bakımından doğurduğu sonucu ve haksızlık yapanın karşılaşacağı cezayı, zamandan şikâyet konusu etrafında ve adalet kavramının anlatılmasında işlemektedir.

Aşağıdan Yusuf Paşa'm geliyor
Düşmanına karşı koyan merd olur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu gene kurt olur

(Sakaoğlu, 1993: 99)

diyen Dadaloğlu ve aşağıdaki dörtlükte adaleti görenekli olmaya bağlayan Figani'nin ifadelerinde asaletin önemine saz şairlerinin bakışını görmekteyiz:

Ey Figanî ne halettir derseler
Asıl nesil cibilliyet sorsalar
Sonradan görmüşe üç tuğ verseler
Göreneksiz adaleti ne bilsin

(İvgin, 1994: 30)

Figanî, "Nasihat Destanı"nda asalet ile birlikte terbiye kavramına da dikkat çeker:

Âdemle Havâdır aslımız ey can
Ocaktan terbiye görmeli insan
Kurttan kuzu doğmaz kerkezden şahan
Toy olmaz uçsa da çunkar demişler

(İvgin, 1994: 40)

XIX. yüzyıl saz şairlerinden Ruhsati, dini değerlerin göz ardı edilerek dünyada adaletin sağlanamayacağını söylemiş ve güçlü karşısında hakkı korunması gerekeni koyun, –gücü ve haklı olsa da, olmasa da istediğini

⁹ Koca Hüsrev Paşa (ölümü: 1854) kaptan-ı derya iken Tunus'taki görevinden dönüşte fes getirmiş ve emrindeki kalyoncu askerlerine giydirmişti. Sultan II. Mahmut, Cuma Selamlığı'na giderken Hüsrev Paşa'nın merasime çıkardığı bu kalyoncu askerî birliğini görmüş ve bir ferman neşrederek kalyonculardan başka öteki sınıf askerlerin ve daha sonra da devlet memurlarının bu yeni başlığı kullanmalarını istemiştir. Başlığa karşı çıkanlar olduğu gibi taraftar olanlar da vardı. Dertli'nin medhiyesi fes lehinde yazılanların en beğenilenlerinden olmuş, Şem'î ve Nazif gibi çağdaşları tarafından Dertli'nin medhiyesine nazireler yazılmıştır. Bkz.: Şemseddin Kutlu, Dertli, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, s.130-131.

alabileni kurt– koyunu kurdu bir arada tutup idareyi adaletle sağlaması bekleneni de çoban sembolleriyle anlatmıştır:

Bre gönül vazgel bu hülyalardan
Hani ahret iman kimin aklında
Eller kurt olmuşlar koyun ararlar
Hani sahip çoban kimin aklında

(Kaya, 2005: 84)

Kurt girmiş koyuna döndü dünya çoban haniya
Kalktı adalet kapısı bilen aman haniya

(Kaya, 2005: 105)

Ruhsati,

Pay ü ser gaflet içinde bir uyanık kimse yok
Rüşvetsiz dava görülmez sahip iman haniya

(Kaya, 2005: 105)

şeklinde gördüğü yanlışları dile getirirken

İnşaallah adaletin nişanı
Birbirine tutkun millet bu sene
Hatt-ı tarik kondu üç yüz on beşe
Eskiye benzemez hürmet bu sene

(Kaya, 2005: 105)

diyerek de olumluya destek verir.

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil mert değil

(Kaya, 2005: 203)

şeklinde zamandan şikâyet eden Ruhsati koyunun kurdun belirsizliğini zulüm olarak değerlendirir:

Adalet kalmadı hep zulüm doldu
Geçti şu baharın gülleri soldu
Dünyanın gidişi acaip oldu
Koyun belli değil kurt belli değil

(Kaya, 2005: 203)

Atatürk'ü öven bir şiirinde adalet değerinin üzerinde önemle durur

Veysel:

Türkiye'yi adaletle yaşattı

Dağları deldirdi demir döşetti
 Millete bir altın kemer kuşattı
 Hâşâ nankör olman devranımızdan
 (Türkiye İş Bankası, 1970: 210)

İnsanlık davasının kazanılmasını Âşık Veysel birlik olmaya bağlar:

Veysel sapma sağa sola
 Sen Allah'tan birlik dile
 İkilikten gelir belâ
 Dava insanlık davası...
 (Türkiye İş Bankası, 1970: 62)

Fikir ayrılığına düşmemek birliği, birlik adaleti sağlayacak ve böylelikle toplum huzuru elde edilebilecektir:

Kim okurdu kim yazardı
 Bu düğümü kim çözerdi
 Koyun kurt ile gezerdi
 Fikir başka başk'olmasa
 (Türkiye İş Bankası, 1970: 91)

Kitabına isim olan “Birlik Olunca” başlıklı şiirinde Gülhanî:

Her tarafa sağlam temel atılır
 Huzur güven olur rahat yatılır
 Gönül pazarında cevher satılır
 Senlik benlik kalkıp birlik olunca
 (Gürünlü Âşık Gülhanî, 1984: 15)

ifadeleriyle birlik sağlanınca sağlam temel atılıp huzur ve güvenle yaşamının mümkün olacağını dile getirmiştir. Saz şiiri geleneğinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de olumlu insanî değerlere yönlendirmede aynı anlayış ve toplumsal görevini devam ettirdiğini göstermiştir.

Sonuç

İnsanî değerler fert olarak değil, toplum hayatındaki rolüyle insanı esas almakla hüküm icra ederler. İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerine göre değerler teşekkül edip toplumsal karşılık ve ifadesini bulur. Saz şairleri toplum hayatındaki rolüyle insanı, şiirin konusu hâline getirmişler, olumlu insanî değerlerin toplumda yaygınlaşması, olumsuz değerlerin de törpülenmesi, ortadan kaldırılması için kendilerini toplumsal sorumlu ve görevli saymışlardır. Yaşadıkları sosyal ve kültürel çevreye, sanatlarını icra ettikleri zaman dilimine ve sözlerinin etki etme derecesine göre değişken-

lik arz ederek toplum fertlerini faydalı olana ve genel mutluluğu sağlayana yönlendirmek gayretinde olmuşlardır.

XVI. yüzyıldan günümüze kadar âşık şiirinde insani değer olarak adalet algılamasına baktığımızda genel mutluluğun sağlanmasında temel ahlak emperatifi olmak bakımından ele alınan değerlerin en önde gelenlerinden biri sayılan adaletin bu şiir geleneğinde önemle üzerinde durulan ve işlenen bir konu olduğu görülmüştür.

Âşıklar tarafından, adaletin sağlanması için gerekli görülen unsurlar idarecilere tenbih edilirken, toplumda aksamaya neden durumlar da dile getirilmiştir. Saz şairlerince adaletle hükmedenler taktirle anılmışlar, toplum düzenini bozanlar tenkit edilmişlerdir.

Yetiştikleri muhit ve yetiştirme tarzları ne kadar birbirlerinden farklı da olsa, bağlı iseler bağlı buldukları dinî gruplar başka da olsa, sanatlarını icra ettikleri yer, zaman ve toplumsal sınıflar ayrı da olsa, saz şâirlerinin önemli müşterek yanlarından birinin, toplumsal düzenin sağlanmasında insanî değerlerin yüceltilmesi ve korunması yolunda üstlendikleri yapıcı rol olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Güngör, Erol, (2000), **Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar**, İstanbul: Ötüken.

Gürünlü Âşık Gülhanî, (1984), **Birlik Olunca**, Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu.

İvgin, Hayrettin, (1994), **Geredeli Âşık Figanî**, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kaya, Dr. Doğan, (2005), **Âşık Ruhsatı**, 3. bs. Sivas: Sivas İli Kangal İlçesi Deliktaş ve Çevre Köyleri Kültür ve Turizm Derneği.

Kutlu, Şemseddin, (1988), **Dertli**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Köprülü, Ord. Prof. Dr. , (1962), **Türk Sazşâirleri**, Ankara: Milli Kültür Yayınları.

Sadettin Nüzhet, (1933), **XIX'uncu Asır Saz Şairlerinden Beşiktaşlı Gedaî**, İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.

Sakaoğlu, Doç. Dr. Saim, (1993), **Dadaloğlu**, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim, (2004), **Karaca Oğlan**, Ankara: Akçağ.

Spinoza, (1947), **Etika II**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Tatçı, Dr. Mustafa (Hazırlayan), (1991), **Yunus Emre Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkiye İş Bankası, (1970), **Âşık Veysel Şatıroğlu Dostlar Beni Hatırlasın**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya, (1965), **Değerler**, Kültür ve Sanat. İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A. Ş. Matbaası.

Prof. Dr. Kazım YETİŞ: Abdülkadir Emeksiz'e teşekkür ediyorum. Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı, Yunus ve yolunda gidenler karıncayı bile incitmek istemeyen bir anlayışın temsilcileridir. Esasen Yunus'tan birkaç örneği de biraz evvel söyledim.

XIX. yüzyılda insanın ve toplumun değişme sürecine girmesinin bir sonucu olarak anlayışta elbette bazı değişmeler olmuştur. Tabîî burada asıl Türk toplumunun uğradığı saldırı ve zararlar vardır. Belki değişmeyi asıl bu noktadan başlatmak gerekir. Belki geleceğin sosyolog ve tarihçileri XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk çeyreğini Türklerin jenoside uğradığı bir dönem olarak yazacaklardır. Gerçekten de geniş bir coğrafyada yaşayan Türk nüfusun nasıl eriyip yok olduğu veya eritilip yok edildiği elbette bir gün gelip insaflı kalemler tarafından ifade edilecektir. Bunu bir politik söylem olarak değil, tarihî bir vakıa olarak ifade ediyorum. Buna rağmen Türk şairleri anlayışlarından, insana verdikleri değerlerden vazgeçmeyeceklerdir. Tevfik Fikret,

Milletim nev'-i beşerdir vatanım rûy-ı zemîn

(Ahmet Hamdi Tanpınar, (1976), s. 188)

diyecek ve bütün insanlığı kucaklayacaktır. Namık Kemal ise,

Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten
(Kâzım Yetiş, 1996: 106)

beytiyle zalimlere karşı bayrak açacaktır. Şinasî'nin söylemini tekrarlayan Tevfik Fikret, Halûk'un Bayramı'nda

Baban diyor ki: "Meserret çocukların, yalnız
Çocukların payıdır! Ey güzel çocuk, dinle;
Fakat sevincinle
Neler düşündürüyorsun, bilir misin?.. Babasız,
Ümitsiz, ne kadar yavrucakların şimdi
Siyâh-ı mâteme benzer terâne-yi îdi!
Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir;
Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin, eğlensin;
Biraz güzellensin.

(Tevfik Fikret, 2001: 413)

demek suretiyle çocuğuna, elindekileri, fakir ve kimsesiz çocuklarla paylaşmasını öğütler. Biraz evvel söylediğim şartlar, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında çok şiddetli olacaktır. Şairlerimiz bir anlamda Türk milletinin şeref, haysiyet ve varlığını, vatanını savunma duygusu, gayreti içindedirler. Savundukları konulardan/düşüncelerden biri de insandır, insanî değerlerdir. Toplumun yaşadığı en sıkıntılı günlerde Mehmet Emin Yurdakul şairliğini, mazlûmların hakkını savunmaya bağlar:

Bırak Beni Haykırayım

Ben en hakîr bir insanı kardeş sayan bir ruhum
Bende esir yaratmayan bir Tanrı'ya iman var;
Paçavralar altındaki yoksul beni yaralar;

Mazlûmların intikamı olmak için doğmuşum.
Volkan söner, lâkin benim alevlerim eksilmez;
Bora geçer, lâkin benim köpüklerim eksilmez.

Bırak beni haykırayım, susarsam sen matem et
Unutma ki şairleri haykırmayan bir millet
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.

Zaman ona kan damlayan dişlerini gösterir.
Bu zavallı sürü için ne merhamet, ne hukuk;
Yalnız bir sert bakışlı göz, yalnız ağır bir yumruk!..

(Kâzım Yetiş, a. g. e., s. 291-292)

Aynı şair, 'Ey Türk Uyan' başlıklı uzun manzumesinde Türk insanın geçmişinin hesabını verir ve insanlığa ettiği hizmetleri sıralar. Rıza Tevfik Bölükbaşı, şairce, tabî ki insanca bir temennide bulunur.

Dilerim ki fani dünyada kimse
Ömrünü mihnetle telef etmesin.

(Rıza Tevfik, 1949: 317)

Aslında bütünüyle bu dönemin şairleri sömürgeciliğe karşı insan olmanın, insanca yaşamanın, bir anlamda insanî değerlerin savunuculuğunu yapmışlardır. Bu değişme ve yenileşme döneminin şiiirini konumuz bakımından Ali Şükrü Çoruk değerlendirecektir.

Yard. Doç. Dr. Ali Şükrü ÇORUK: Yeni Türk Edebiyatında İnsanî Değerler (Başlangıçtan Cumhuriyet'e Kadar)

İnsanî değerlerden kasıt, insanın yaradılışına uygun, herkes tarafından

kabul görmüş, insanın ve insanlığın mutluluğu esas alınarak oluşturulmuş, korunmuş, bir zorunluluk olarak da nesilden nesile aktarılmış değerlerdir. Dolayısıyla insan nesli devamlılığını bu değerlerin muhafazasına ve devamlılığına borçludur. Şüphesiz dünyanın her tarafında kabul görmüş bu değerlerin şekillenmesinde, tezahüründe ve tatbikinde dinî inançların, örf ve âdetlerin, zamana ve zemine göre değişen hayat ve insan telakkilerinin büyük rolü vardır. Temel insanî değerlerin farklı toplumlarda, farklı şekilde düşünülmesi, uygulanması yukarıda da belirttiğimiz gibi bu toplumların farklı inançlara, ideolojilere ve kültürel değerlere sahip olmasındandır. Bu değerleri insanlığın yararına koruyup gözeten, geliştiren ve yaygınlaştıran toplumlar ve devletler insanlığa büyük hizmet etmiş olurlar. Bunların karşısında duran yönetim ve toplumlar ise yıkılmaya mahkûmdurlar ve insanlığa verdikleri zararlarla anılmaktadırlar.

Medeniyet binasının temeline bir insanı kurtarmak bütün insanlığı kurtarmaktır, düşüncesini yerleştirmiş ve tarih boyunca bu düşünceyi uygulamak uğruna maalesef pek çok sıkıntı çekmiş olan Türk milletinin insanî değerlere sahip çıkma yönünden diğer milletlere nazaran müstesna yeri vardır ve bununla ne kadar övünsek azdır.

Bir milletin bu değerler karşısındaki tutumunun en iyi şekilde takip edileceği kaynaklar şüphesiz edebiyat metinleridir. Milletler dünya görüşlerini, ortak duygu ve düşüncelerini sanatkarları vasıtasıyla en güzel ve en anlaşılır bir şekilde edebiyat metinleriyle ortaya koyar. olayısıyla bir milleti tanımak için edebiyat metinlerine bakmak yeterlidir. Aynı şekilde insanî değerler noktasında da müracaat edeceğimiz kaynakların başında edebiyat metinleri olmalıdır. Biz de edebiyat metinlerinden hareketle bu konuşmamızda başlangıcından Cumhuriyet dönemine kadar insanî değerlerin yeni Türk edebiyatında nasıl yer aldığını ana hatlarıyla vermeye çalışacağız.

İnsanî değerler bir anlamda toplumsal değerlerdir. Bu değerler esas alınarak yapılacak işlerin başarıya ulaşması ancak toplumsal sahiplenme ile mümkündür. Toplumsal kaygılardan hareket edilerek ortaya konmuş mesaj ağırlıklı edebî eserlerde aynı zamanda insanî değerlerin de yoğun olarak işlendiğini görüyoruz.

Yeni Türk Edebiyatı'nın teşekkül etmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gazete ve basın yayın alanındaki gelişmeler neticesinde edebiyat daha geniş kitlelere ulaşmaya başlar. Bu ise edebiyatın sosyal konulara daha fazla yer vermesi, belli mevzular etrafında tartışma ortamının doğması, toplumun kendisini ilgilendiren meselelerde bilgi sahibi olmaya başlaması sonucunu doğurur. İnsanî değerler açısından yeni Türk edebi-

yatının ilk dönemine bakacak olursak, edebiyatçılarımızın büyük ölçüde kendi kültürümüzde var olan değerlerin batılı yorumlarla yeniden ele alınıp, zenginleştirilerek topluma anlatmak çabasında olduklarını görüyoruz. Yani burada bir terkip ve yeni yorum getirme gayreti söz konusudur.

Yeni Türk edebiyatının kurucu şahsiyeti olarak göze çarpan Şinasi'nin en fazla üzerinde durduğu insanî değer fikir ve vicdan hürriyetidir. Hatta ilk sivil gazetemiz olan Tercüman-ı Ahval'i çıkarma amacını, insani bir değer ve en temel insan hakkı olan fikir ve vicdan hürriyetini topluma anlatma ve benimsetme çabasının bir sonucu olarak görebiliriz. Ona göre vatandaş olarak biz nasıl devletin koyduğu kanunlara uymak zorundaysak, devletin işleyişi hakkında söz söyleme, fikirlerimizi ortaya koyma hakkına sahibiz. Üstelik bu doğuştan gelen, başkalarının ihsanı olmayan bir hak'tır. Şinasî bu düşünceleriyle fikir ve vicdan hürriyetinin kullanılmasının hem devlet hem de millet için faydalarına işaret eder. Bu hakkın kullanılmasında hem devletin hem de milletin ortak menfaatleri vardır. İnsanlar şikâyetlerini özgürce dile getirebilecek, devlet de daha iyi bir yapıya ulaşmak için bu görüşlerden faydalanacaktır. Yeni Türk edebiyatının başlangıcı olarak Tercüman-ı Ahval'in çıkış tarihini kabul edersek, bu mukaddime de ortaya konan düşüncelerin yeni edebiyatın fikrî zeminini oluşturması açısından ne kadar isabetli olduğunu görürüz. Şinasî yine bu fikre paralel olarak, işlerin akıl rehberliğinde görülmesi, halkın söz sahibi olduğu bir yönetim tarzı, adalet, eğitim ve öğretimin gerekliliği gibi temel konulara batılı bir yorum getirerek toplumu bilgilendirmeye, haberdar etmeye çalışmıştır. Şinasî bütünüyle toplumu ilgilendiren insanî değerleri eserlerinde sıkça işlemeyle yeni Türk edebiyatında bu alanda bir yol açıcı olmuştur. Temel insanî değerlerden olan aşk ise Şinasî'yle beraber yavaş yavaş dünyevîleşme temayülündedir.

Şinasi'den sonra gelen Ziya Paşa ve Namık Kemal ise Şinasî'nin sosyal ve siyasal alandaki fikirlerini devam ettirmişlerdir. Her şeyden önce bir hiciv şairi olan Ziya Paşa'da insanî değerlerin vurgulanması daha barizdir. Zulme ve istibdada karşı çıkma, fikir ve vicdan hürriyeti, işin ehline verilmesi, doğruluk, dürüstlük, hakkın ve adaletin yüceltilmesi, eğitim ve öğretimin gerekliliği, cehaletten kaçınma, alçak gönüllülük ve kendini bilme gibi temel insanî değerler şiirlerinin esasını teşkil eder.

Namık Kemal ise hocası Şinasî'nin fikirlerine bağlı kalmak kaydıyla onun fikirlerini daha ileri noktalara götürür. Halkın yönetimde söz sahibi olması konusunda zaten siyasî bir mücadeleye girişmiştir. Medeniyet onun için insanca yaşamak demektir. Medenî olmak başlı başına insanî bir de-

ğerdir. Dolayısıyla geleneksel anlayıştan hareketle insanın mutlu ve huzurlu yaşaması medenî bir dünya ile mümkündür. İnsana ve insanlığa yararlı ne varsa alınmalıdır. Bu ister doğuda olsun, ister batıda fark etmez. Vatan sevgisi ve onun uğruna çalışmak ve gerekirse ölmek duygusunu edebiyatımıza ve fikir dünyamıza armağan eden Namık Kemal'dir. Bir duygu ve değer olarak vatan sevgisi efsaneler ve destanlar döneminden beri edebiyatımızda var olmakla beraber, siyasî içerik yüklenmesi Namık Kemal ile beraber başlamıştır. Bunda ise Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan fikir hareketlerinin payı unutulmamalıdır. Bu konuyu sıkça işleme, sınırlarını çizmeye gayret etmesi ve geniş kitlelere yayma başarısı haklı olarak ona vatan şairi unvanının verilmesine sebep olmuştur ve hâlen böyle anılmaktadır. Bu konuya paralel olarak insanın hür doğma keyfiyetinden hareketle işlediği hürriyet duygusu da Namık Kemal'in önem verdiği insanî değerlerdendir. Hürriyet uğruna giriştiği mücadeleler, yaşadığı sürgünler gerek döneminde gerekse kendisinden sonraki nesiller üzerinde tesirli olmuştur. Tıpkı vatan konusunda olduğu gibi hürriyet de siyasî içeriğiyle beraber Namık Kemal'in yeni açılımlarla kültürümüze ve fikir hayatımıza kazandırdığı insanî değerlerdir.

Namık Kemal'den sonra gelen Ekrem-Hamid-Sezai neslinde ise birinci dönemin aksine edebî eserlerde ferdî konuların ağırlıkta olduğunu görüyoruz. Bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak tabiat bütün unsurlarıyla Türk şiirine girer. Şehir hayatına alternatif olarak sunulan kır hayatı ile dikkatler tabiata çevrilir. Tabiatı sevmenin insanî değer olarak kabul edildiği bu şiirlerle, insanoğlunun mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamasının tabiatla ahenk içinde olmasına bağlı olduğu hissettirilir. Ölüm ötesi, metafizik problemler ise Abdülhak Hamid'in önceliğidir. Ferdi konulara ağırlık vermelerine rağmen vatan sevgisi bu dönemde de gündemdeki yerini korur. Tanpınar'ın tabiriyle eski ile yeninin arasında yer alan Muallim Naci ise gurbet duygusunu gündeme getirir.

Batı etkisinde ilk edebiyat nazariyesi kitabını yazmış olan Recaizade'nin açtığı yoldan ara neslin önemli kısmı ve Servet-i Fünun nesli yürüyecektir.

Servet-i Fünun neslinin edebiyatı bireysel bir alan olarak düşünmeleri, o alanı fikrî planda toplumla paylaşamaları sonucunu doğurmuştur. Oluşturulan sun'î dil de toplumdan ayrı bir çizgide hareket etmek istediklerinin açık bir delilidir. Gerek hayat karşısında insanı pasif, yalnız, bedbin gören edebî ve fikrî meslekleri takip etmeleri yüzünden zorlukları aşma iradesinden yoksun olmaları gerekse başta siyaset olmak üzere toplumsal

nitelikli hareketlerin olmazsa olmaz şartı olan zorlukları aşma iradesinin yeterli seviyede tezahür etmemesi yahut Tevfik Fikret örneğinde olduğu gibi oluşturulan kurtuluş reçetelerinde yerli unsurlara yer verilmemesi bu nesil mensuplarını kendi toplumlarına yabancılaştırmıştır.

Türk edebiyatında Batı etkisinin en fazla hissedildiği edebiyat topluluğu olan Servet-i Fünun Edebiyat'ına baktığımızda belli başlı insanî değerlerin kısaca şu şekilde ele alındığını görüyoruz:

Aşk: Bu dönemde eserlerde işlenen aşk dünyevidir. Yasak aşklar sıkça işlenmiştir. Sevgiliye duyulan ilgi, alaka dış görünüşüyle, cismanî duygularla sınırlıdır. Dünyevi aşkı bir basamak yapıp ilâhî aşka yükselmek çabası görülmez. Onlara göre sevgili dünyevi güzellikleri, zevkleri ifade ederken aynı zamanda âşık için bu dünyanın dertlerinden kederlerinden kurtulmak için bir sığınak, bir limandır. Yalnız Tevfik Fikret'in Süha ile Pervin hikâyesinde şiirin erkek kahramanı Süha tarafından dünyevî aşkın küçümsendiği, başka bir âlem arayışında olduğu görülür. Ancak bu âlemin ilahî bir yönünün olmadığını, bu arayışın yine dünyevî şartlar içinde düşünülmesi gerektiğini söyleyelim. Bu dönemde kadın sevgili olmanın yanında fert olarak değer verilmesi, erkeklerle eşit seviyeye getirilmesi gereken varlık olarak görülür. Kadın hürriyetini savunurlar. Evlilikte söz sahibi olmasını isterler. Kadına şiddet uygulanmasının, dövülmesinin karşısındadırlar. Okutulmasını, yabancı dil öğrenmesini, sosyal hayatta daha fazla yer almasını ve söz sahibi olmasını isterler.

Aile Kurumuna Saygı: Her ne kadar özellikle roman ve hikâyelerinde aile içi çatışmaların, yasak ilişkilerin konu edildiği Servet-i Fünun edebiyatında aile sevgisi ve bu kuruma duyulan saygı devam ettirilmektedir. Babaların aileleri ihmal etmeleri hoş karşılanmaz. Ancak sosyolojik olarak yavaş yavaş değişim geçirdiği, ataerkil yapının kırılmaya başladığını, Avrupaî bir şekil aldığını görüyoruz. Bununla beraber kurum olarak aile karşısında olumlu düşüncelere sahiptirler. Özellikle çocuk birbirlerine karşı eski heyecanı kalmayan aile bireylerini tekrar bir araya getiren birleştirici bir unsur olarak göze çarpar.

Anne Sevgisi: Ailenin bütün yükü çeken, bu yük neticesinde çeşitli hastalıklarla uğraşan, cefakar annelerin yaşadıkları bu neslin eserlerinde işlenen konulardandır. Özellikle yetim çocuklarını büyütme konusunda gösterdikleri gayret yüceltilir. Ancak geleneksel anne modeline uymayan anne kahramanlar da yok değildir.

Çocuk Sevgisi: Çocuk, Servet-i Fünuncular için saflığı, bozulmamışlığı

ve bu dünyayı yaşamaya değer kılan varlıklar olarak ele alınır. Bu dünyada asıl mutluluğu yaşayanlar, idrak edenler onlardır. Yukarıda da söylediğimiz gibi çocuk bazen aile bireylerini birleştirici bir unsurdur. Fikret'in II. Meşrutiyet'ten sonra yazdığı şiirlerde ise çocuğa duyulan sevgi, geleceğe duygusuyla birleşir. Oğlu Halûk memlekette inkılap yapacak gençliğin sembolü hâline gelir.

Vatan Sevgisi: Vatanı anne olarak gören Servet-i Fünun'da vatan sevgisi özellikle savaş zamanlarında eserlerinin konusunu teşkil etmiştir. 1897 Türk-Yunan savaşı sırasında hemen hemen hepsi şiirleriyle halkın moralini yükseltmeye çalışmışlardır. Ancak bu şiirlerde kullanılan dilin Servet-i Fünun özelliklerini yansıttığını ve konuların acemice işlendiğini, toplumu sarsacak mesajlar içeremediğini kaydetmek durumundayız. 1908 sonrasında yazılan şiirlerde ise daha sade bir dilin kullanıldığını ve açık mesajların yer aldığını görüyoruz. Ancak ne olursa olsun bazı yazdıkları savaş şiirlerinde salon havasından kurtulamadıkları görülür.

1908 İnkılabı ile birlikte başlayan yeni dönemin ruhuna uygun olarak özellikle Tefik Fikret yazdığı marş güftelerinde vatan sevgisini, vatanı yükseltmek için çalışmanın gerekliliğini vurgular.

Merhamet: Kendilerini toplumdan farklı gören, âdeta yeni bir toplum özleminde olan Servet-i Fünun neslinin eserlerinde uzaktan bir bakışla aşağı tabakadan insan manzaralarını görmek mümkündür. Balıkçılar, dilenciler, düşmüş kadınlar, şarkıcılar, fakirler, hastalar, depremzedeler, sarhoşlar bir acıma ve merhamet unsuru olarak onların eserlerinde yer alırlar. Ancak bunlara edebî eserlerinde yer vermelerinde bile dış tesirler söz konusudur. Toplumun bu kesimlerinin Servet-i Fünun şairleri tarafından işlenmesinde takip ettikleri Fransız şairi Kope'nin tesiri büyüktür. Bazı şiirler Kope'den iktibastır.

Hak, Adalet, Doğruluk: Katı ahlakçı yapısıyla bilinen Fikret'in 1908 sonrası şiirlerinde bayraklaştırdığı kavramlardır. Belli bir dinî inancı referans almadan üzerinde durduğu bu kavramları dinler üstü görmektedir. Aklın egemenliğinde insan eliyle bir cennet haline gelecek olan bu dünyanın barış ve huzur ortamı içinde olması bu değerlere sahip çıkmakla mümkündür görüşünü işlemiştir.

Fikir ve Vicdan Hürriyeti: Yine Fikret'in 1908 sonrası şiirlerinde vurguladığı insani değerlerden biridir. Rıza Tefik'in 1912 seçimleri için yaptığı propaganda faaliyetleri sırasında İttihatçılar tarafından dövülmesini fikir ve vicdan hürriyetine darbe vurulması dolayısıyla lanetler.

II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan iç ve dış gelişmeler edebiyat alanında Millî edebiyat anlayışının kuvvetle vurgulanması sonucunu doğurmuştur. Öncelikle döneminde ve bugün dünyada ve bizde çokça tartışılmış olan bu kavramın kapsamı üzerinde ittifak edilmiş değildir. Sade dil kullanılması, yerli kültüre ağırlık verilmesi ve ülke meselelerinin edebiyat vasıtasıyla gündeme getirilmesi ilkelerinden hareketle bu edebiyat anlayışını düşündüğümüzde ilk karşımıza çıkan şahsiyet Mehmet Emin Yurdakul'dur. Mehmet Emin Yurdakul 1897 yılında sade bir dille yazarak yayınladığı Türkçe Şiirlerle dikkati vatan savunmasına, memleket meselelerine çekmiştir. Aynı anlayış meşrutiyet döneminde Genç Kalemler hareketiyle devam ettirilecektir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok iç ve dış, meselelerle uğraşması, yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, edebiyatçıların dikkatinin bu noktalarda yoğunlaşmasına yol açmış, ortaya konan eserlerle halkın morali yüksek tutulup, vatanın korunmasında ortak bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Temel insanî değerlerden olan vatan sevgisi, bu dönemde sanatkarların işlediği ana temalardan birisi olmuştur. Mehmet Akif ise ülke sorunlarını çözümünü, dinî doğru yorumlamada, tembellikten sıyrılıp çok çalışmada, ilim ve fen konusunda batı medeniyetinin örnek alınmasında görmüştür. Onun dikkat çekmek istediği insanî değerler Allah inancı ve meselelerin çözümünde bu inançtan nasıl faydalanılacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Rıza Tevfik ise halk kültürüne dikkat çekmiş, bu kültürün evrensel mesajlarını içeren insan odaklı şiirler yazmıştır. Mevlana ve Yunus Emre'den mülhem bir şiir hareketi olan ancak ömrü çok kısa süren Nayîler hareketini de hatırlamak insanî değerler noktazarından yerinde olacaktır. Aynı şekilde geçmişte bütün Avrupa kültürünü ve medeniyetini beslemiş olan Yunan kültüründen faydalanma çabası olarak görebileceğimiz Nev-Yunanîlik akımı da kısa ömürlü gayretlerdendir.

Paris'te bulunduğu yıllarda gerek bulunduğu meclislerin, gerekse dinlediği derslerin sevgiyle Türk kültür ve medeniyetini yakından tanımak fırsatını bulan Yahya Kemal, geçmişte pek çok devletler kurmuş olan Türk milletinin İslamiyeti kabul edip batıya yönelmesi neticesinde geliştirdiği kültür ve medeniyetle dünyanın önde gelen milletlerinden biri olduğu düşüncesindedir. Bütün bu başarıları insanî değerlere verdiği ehemmiyetin ve şahsî vasıflarının tabî bir sonucu olarak görür ve bir anlamda dünyaya örnek gösterir.

Şüphesiz belli bir dönem için ele aldığımız bu konu özellikle şahsiyetler çerçevesinde genişletilebilir. Ancak konuşma süresinin darlığı ana hatlarıyla temas etmemizi gerektirmektedir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz

ki temel insanî değerlere yer verme, bu değerlere toplumsal bir anlam ve vazife yükleme konusunda yeni Türk edebiyatı oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Üstelik bu değerleri gündeme getirirken sadece kendi toplumunun anlayışını yansıtmamış, yerli düşüncüyü geliştirmek adına başka kültürlerin insanî değer telakkilerinden de faydalanmıştır. Bundan dolayı insanlığın ortak değerlerini yükseltmek ve korumak adına Yeni Türk Edebiyatı'nın üzerine düşen vazifeyi yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Prof. Dr. Kazım YETİŞ: Ali Şükrü Çoruk'a teşekkür ediyoruz.

Cumhuriyet dönemine geçmezden önce, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarını hatırlamakta fayda vardır. Bu savaş yıllarıdır. Bu devreyi Gül Celkan anlatacaktır.

Doç. Dr. Gül CELKAN: Edebiyat Tahlili ve İnsanî Değerler

Öncelikle ICANAS38'in Düzenleme Kurulu'na ve bu bağlamda hem bu konferansın mimarı hem de Atatürk Yüksek Kurum Başkanı değerli Hocam Prof. Dr. Sadık Tural'ı şahsım adıma tebrik ediyor ve bizlere böyle onurlu bir ortamda konuşma fırsatı verdikleri için teşekkür etmek istiyorum.

Edebiyatın etki ve telkin gücü tartışılmaz bir gerçektir. İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmede, psikolojik ve sosyal bakımdan etkilemede, onlara sorumluluklarını duyurmada, iyi birer vatandaş olarak ve çağın gereklerine göre yetişmede, sağlam bir kamuoyunun yaratılmasında edebiyatın rolü yadsınamaz. Sosyal olayların ilk defa duygusal bir tepki olarak edebiyatımızda ifade edildiğini daha sonra da bir düşünce akımı şekline girdiğini ve de bunun sonucu olarak da toplum vicdanını harekete geçirdiğini şiiirlerde görmekteyiz.

Fikirler ve duygular dil ile ifade edilir ve dilin en etkin en coşkun kullanıldığı edebi tür de elbette şiiirdir.

Bugünkü panelimiz ana tema olarak şiiir ve insan olgusu üzerinde. Şiiir demin de dediğimiz gibi duyguların en güzel şekilde ve en etkili biçimde hayat bulduğu yazım türüdür. Yüksek Kurum Başkanı ve kıymetli hocam Sn. Prof. Dr. Sadık Tural *Edebiyat Bilimine Katkılar* adlı eserinde dil, insanlar arasında sağlıklı iletişim kurarak anlaşmayı sağlar demekte ve devamla kelimelerin anlamlı birlikler halinde başka insanlara duygu, düşünce ve hayal taşımalarına iletişim diyoruz, demektedirler. Mimar tasarımlarıyla, ressam tuvaliyle, sanatçı müzik aletleri veya besteleriyle fikirlerine, duygu ve düşüncelerine hayat verir. Hâlbuki edebiyat ile uğraşanların malzemesi

ise dil... Sözcüklerin en anlamlı ve duygu yüklü şekilde kullanılması ile ortaya çıkan eser ise “edebiyat” oluyor. Edebiyat tema olarak insanı konu aldığı zaman elbette bu eseri ele alırken takip edeceğimiz yöntemler de ona göre olmalıdır, diye düşünüyorum.

Şiir olsun roman olsun, tahlil ederken izleyeceğimiz yöntemler var mıdır sorusunun cevabını hep sormuşumdur. Öncelikle eser ile okuyucu arasında bir etkileşim mutlaka olmaktadır. Zaten bu olmasa eleştirel yaklaşım da olmaz, diye düşünüyorum. Üniversitemizde Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümünde kimi vakit edebiyat derslerine girdiğim zaman genelde edebiyatı amaç değil, araç olarak kullanmakta ve öğrencilerin dünyaya bakış açılarını biraz değiştirmek ancak temelde dil becerilerini geliştirme aracı olarak kullanmaktayız. Bu süreç içinde öğrencilerle analiz yaparak okudukları üzerine tartışmalarda yapılmaktadır. Gözlemlediğimiz husus sürekli öğrencilerin okudukları metin ile bir şekilde kendilerini özdeşleştirmek, kendilerinden bir şeyler bulmak, çevrelerindeki olayları hatırlamak gibi yöntemlere başvurduklarını fark ettim. Geçmiş bilgiler yeni okunan metinde hayat bulmakta, yani insan faktörü kişisel değerler ortaya çıkmakta, kıyaslamaya gidilmekte, aile içinde ön plana çıkan değerler bağlamında eserle okuyucu arasında ilişki kurulmaktadır.

Kuşkusuz bu arada eserlerin yazıldığı dönem de eserin kendisi kadar önem arz etmekte, zira okuyucunun olaylara bakış açısını, kişilikleri tahlilini etkileyebilmektedir. Eserlerden dildeki değişimleri olduğu kadar insanın çeşitli etkenler altında duygu ve düşüncelerinin yansımalarını da bulabiliriz.

İnsanî değerler arasında aşk sevgi, nefret, kin, acıma gibi duyguları sıralıyoruz peki bu sevgi aşk sadece kişiye duyulan aşk mıdır? Vatan aşkı nedir, o hâlde? O da insanın kendi ülkesine duyduğu derin hislerdir, diye düşünüyorum.

Sosyal ve siyasal olaylar kadar savaşların da şiirlere konu olduğu gerçeğinden hareketle Türk Kurtuluş Savaş’ında verilen mücadelenin şiirde aksini ele alarak şiirin nasıl millî duygulara da hitap ettiğini sizlerle paylaşmak istiyorum.

Ana temamız bir zaferin edebiyatta yansımaları olduğuna göre öncelikle açıklama yapmamız gereken konu “harp edebiyatı” olmalıdır zira o dönemde yaşanan o yoğun duygular ancak şiirlerin mısralarında can bulmuş, ve ölümsüzleşmiştir. Elbette harp edebiyatı sadece Türk toplumu ile bağlantılı bir kavram değildir. Tüm milletlerin edebiyatlarına harp malze-

me kaynağı olmuş ve değişik örneklemelerini harp edebiyatında görmek mümkün olmuştur. Ahmet Refik Altınay, harbin edebiyatta yansımaları şu şekilde ifade eder: “...vatanın uzak kollarına düşmanla çarpışan kolların cism-i vatanda hasıl eylediği muazzez ve muhterem hislerin fikri abidelerinden maduddur.” Harbin edebiyatta yansımaları iki dünya savaşı ile artmış olmakla birlikte biz Çanakkale Savaşı’nın ilham kaynağı olduğu şiirlerle Türk tarihine altın harflerle kazınmış bu zaferin yansımalarına göz atmaya çalışacağız.

Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma döneminde yetişen ve vatanı için mücadele eden şairlerimizden Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* eserinde:

Sahipsiz olan memleketin batması haktır,
Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır.

dizeleriyle haykırmakta ve vatanın korunması gereken değerli bir miras olduğunu “Vatan gitti mi yoktur size bir başka vatan” dizelerinde dile getirmektedir. Mehmet Akif, Çanakkale zaferini ölümsüzleştirdiği “Çanakkale Şehitleri” şiirinde vatanseverliğin zirvesine yükselmiş gibidir. Akif’in bu eseri, “dünyada eşi bulunmayan ve yedi iklimin ordularına, vahşetine, kahpe ve yüzüstü medeniyete karşı kazanılan bir zafer; bir hilal uğruna batan ve tertemiz alnından vurulup namert ellerin saçtığı ölümlerle ölümsüzlüğe ulaşan arslan Mehmetçiklerin destanı”dır.

Çanakkale bir abidedir. Çanakkale pek çok esere ilham olmuş bir zaferdir. Ama Çanakkale dünya tarihinin akışını değiştiren ve Kurtuluş Savaşına giden yolu açan bir zaferdir. Çanakkale’nin geçilmez olduğunu ancak 18 Mart Zaferi’yle anlayan yabancı güçlerin asıl amaçlarını ve zafere ne kadar yakın olduklarını her seferinde dile getirmelerini Alan Moorehead edebiyat alanında *Duff Cooper Ödülünü* alan *Gallipoli* adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır: İtilaf devletlerinin güçleri donanmalarının Marmara denizine ve İstanbul’a ulaşmalarına en büyük engel olarak cephaneleri azalmaya yüz tutmuş Türk ve Alman savaşçıları görüyorlardı. Türk ve Alman güçleri 18 Mart’a kadar ayakta durmaya başarmışlar, ve girdikleri mücadelenin verdiği heyecanla boğazın güney sahillerinde her gün artarak çoğalan İngiliz donanmasını harbin içinde normal bir olay olarak karşılıyorlardı. Kısa zamanda gemilerin isimlerini de öğrenmişlerdi: *Agamemnon*, *Elizabeth* ve en büyük istekleri bu gemilerin atış menziline girmeleri ve atışa başlayabilmeleriydi. Ancak her geçen gün onları zayıflatıyor ve savaşma kabiliyetlerini alıp götürüyordu. 18 Mart sabahı başlayan yoğun çatışma mayın döşemekle görevli İngiliz binbaşı Roger Keyes’e

göre bir dönüm noktasının habercisiydi. Ancak kaybetmedikleri bir şey vardı: o da kahramanlık ve cesaretleri. Düşman gemileri tek tek sulara gömülürken gün boyu devam eden savaşta sadece 118 kayıp vermişlerdi. İşte Alan Moorehead o büyük günü eserinde böyle anlatmaktadır. Moorehead *Gallipoli* eserini hem özel mektuplardan hem de belgelerden yararlanarak Çanakkale’de İtilaf güçlerinin yaşadığı trajik olayları, karar alma sürecinde yaşadıkları duraksamaları ve savaşın en kritik anlarını kimi zaman kurgusal bir anlatımla yazmaktadır.

İngiliz Tümgeneral Edward Erickson’ın kaleme aldığı ve Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşında çarpıştığı farklı cephelerde yaşananları anlattığı *Ordered to Die* başlıklı eserinde 18 Mart Çanakkale zaferine de yer vermektedir. Erickson o günü şöyle anlatmaktadır eserinde: 18 Mart sabahı İtilaf Devletleri, Çanakkale boğazını geçip Marmara denizine ulaşabilmek için bir girişimde bulunurlar. Amiral de Robeck kumandasında ki donanma mayınları temizleyerek büyük gemilerin geçmesi için girişimde bulunur. Sabahın erken saatlerinde başlayan ve öğleye kadar devam eden ateşe rağmen İngiliz-Fransız güçleri Türk topçularını susturmayı başarmıştır. Ancak 8. topçu alayının ağır ateşi hâlâ devam etmektedir. Savaş gemileri mayınları temizlemeleri için mayın temizleyicilere yol verdikleri zaman beklenmedik bir şey oldu. İtilaf güçleri neye uğradıklarını anlayamadılar. İtilaf Devletlerinin donanması yeni döşenen dikey mayınlara çarpıp birkaç dakika içinde denizin dibini boylamışlardı bile. Üç geminin daha hasar almasının ardından Türk topçuları yoğun ateşe devam ederek İtilaf devletlerinin daha fazla taarruzda bulunamayacaklarını anlamasıyla yeni güç destek arayışlarına girmesine neden oldu. Türk güçlerinin gün boyu süren savaşa rağmen güçlerini ve cephanelerini artırma başarısını nasıl elde ettiğini şaşkınlıkla karşıladığını belirten Erickson, Türk güçlerinin hasar alan toplarını, silahlarını tamir etme girişiminde bulduklarını, cephane teminine yöneldiklerini yazmaktadır. Bir taraftan da itilaf devletlerinin Gelibolu yarımadasını karadan çıkarma yapma hazırlıklarına başladığını da belirtmektedir.

Çocukluğunda babasından, yakınlarından duyduğu Gelibolu serüvenleriyle büyüyen Michael Hickey, *Gallipoli* eserini yazmaya karar verdiği zaman 1914-1918 yıllarını ve özellikle Gelibolu cephesini detaylı bir şekilde araştırmış ve tarihsel bir kurgu içinde dönemi ve savaşları farklı boyutlarıyla ele almıştır. Dönemin ünlü simalarından alınırılarla eserini süsleyen Hickey, Churchill’in 1911 yılında söylediği şu sözlere de yer vermiştir: “Çanakkale’yi artık zorlayamayız ve hiç kimse donanmasını böyle

bir tehlikeye atmaz.” Hickley kitabında zaferi kazanmak üzere olan İtilaf devletlerinin becereksizlikleri sonucu yenilgiye uğramalarının öyküsünü yazdığını ifade etmektedir. Savaşa giden bir İngiliz askerinin deyişiyile, kazanmak üzere kaybedilen bir savaş. Sorumlusu ise basiretsiz liderler.

Çanakkale ile ilgili hazırlıklar ve savaş ile ilgili hatıralardan ve okuduğu belgelerden derlediği kısımda Michael Hickey 10 Mart 1915'ten itibaren gelişen olayları şu şekilde anlatmaktadır: 29 tümen her ihtimale karşı doğu Akdenize gönderilecek ve gerektiği takdirde Gelibolu'ya destek olacaktı. Hickey bunun büyük bir olasılıkla gerçek olacağından bahsetmektedir. Her ne kadar bölüklerini ve alaylarını güçlendirip, Türklere yeteri kadar zaman verip iltarda bulunmuş olsalar da Türklerin bu sırada saflarını güçlendirdiklerini ve daha önce küçük bir bölükle kıyıya çıkılabileceğini ama artık bunun mümkün olamayacağını anlatmaktadır. Türklere karşı yapılacak saldırı için General Ian Hamilton görevlendirilir. 17 Mart günü bölgeye gelen Hamilton, 18 Mart sabahı donanmanın durumuna ve cepheye baktığı zaman durumun İngiltere'de Whitehall da yapılan durum değerlendirmesi kadar basit olmadığını anlar. Tepelere bakıp sahil boyu ilerleyen dikenli telleri gördüğü zaman zorlu bir savaş olacağını tahmin eder. Sabah saat 10.00'da dar boğazdan ilerlemeye başlar. Önceleri taarruz başarılı olmuş gibiydi. Hatta öğleden sonra 2 sıralarında tüm cephe de başarılı olunmuş gibiydi. Türk ordusunun iletişim hatları kopmuş, silahlar zarar görmüş haberleri alınmıştı. Ancak çok kısa süre sonra sarı kahverengi dumanlar, havaya fışkıran buhar ve sulara gömülen gemi. Saat 4 sularında bir gemi daha isabet almıştı. Nusret gemisinin döşediği mayın amacına ulaşmaya başlamıştı. Saatler akşam 6'yı gösterdiğinde donanmanın en büyük gemileri de artık yok olmuştu. İngiliz donanmasında Churchill'ın kardeşi John olanı biteni bildirmekle görevlendirilmişti ve abisine bu facianın sebebinin Fransızların savaş taktikleri bilmemeleri olduğunu bildirmesi sonucu Londra'da toplanan harp konseyi yeni taktikler geliştirerek savaşa devam kararı verir. Hamilton da Çanakkale'nin geçilmesi için donanma zorlanmalı ve askeri operasyon gerekirse yapılmalı fikrini İngiltere ye bildirir. İşte, Michael Hickey *Gallipoli* eserinde 18 Mart gününü dinledikleri ve okuduklarının ışığında kaleme almıştır.

Yabancı yazarların olaylara bakış açısında bizim duyduğumuz heyecanı duymaları elbette beklenemez. Atıfta bulunduğumuz eserlerde de görüldüğü gibi olaylara bakış açısı roman kurgusu için de dahi olsa itilaf güçlerini sanki kayırır gibi bir tutum sergilenmektedir. Ancak aktarılanların doğruluğunu bulmak da bizlere düşmektedir.

Avustralyalı Harold C. Newman savaş ile ilgili anılarını şu sözlerle aktarmaktadır: “Savaş gemilerimiz hastahane gemisine yaklaşıncı, Türk topçusu, Kızılhac işaretini taşıyan gemiye zarar vermemek için hemen ateş kesmekten geri kalmıyordu. ‘Bunlar ve benzeri olaylar, birliğimizin bütün mensupları üzerinde derin bir saygı ve sempati uyandırmakta gecikmemiştir. Pek çoğumuzun düşünce ve kanaatini ifade ettiğimden emin olarak belirtmek isterim ki, Türklerin karşımızda değil, bizimle aynı safta olmalarını yürekten arzulamıştık. O dehşet verici savaş içinde bizler, Türk askerini ‘Coni Turk’ olarak tanımış ve hayranlık duymuşuzdur.”

Çanakkale savaşı bir masal değil, gerçektir. Türk edebiyatında Çanakkale Zaferi’nin ayrı bir yeri vardır. Ahmed Nedim 1915 yılında yazdığı şiirinde Çanakkale savaşının Türk tarihi içindeki yerine dikkati çeker:

Ben bir Türk’üm
Tarihim nice şanlı vak’alar
Nice büyük şerefli zaferlerle doludur.
Fakat bugün o kanlı boğazdaki kaleler
Elbet başlı başına bir tarihi doldurur!

Ahmed Nedim Çanakkale Zaferi’ni dizelerinden de anlaşıldığı gibi Türk tarihinde başlı başına bir olay olarak görür. Şairimiz gibi aynı şekilde zaferi dizelerine taşıyan nice şairimiz vardır ancak bütün bu şairlerimizden yazarlarımızdan burada bahsetmek elbette mümkün olmayacaktır. Yalnız Çanakkale zaferi ile özdeşleşmiş olan ve Mehmet Akif Ersoy’un 1924 yılında yazdığı “Çanakkale Şehitlerine” destansı şiirinden hafızalarımızdan çıkmayan dizelerini sizlerle paylaşmak istiyorum:

Şüheda gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O Ruku olmasa, dünyada eğilmez başlar,
Lekesiz, tertemiz alnından vurulmuş yatıyor;
Bir hilal uğruna ya Rabb, ne güneşler batıyor!
Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdad inerek öpse o pak alını değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi,,,
Bedrin aslanları ancak bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
“Gömelim gel seni tarihe” desem sığmazsın.

İşte Çanakkale deniz zaferi ve Türk ulusunu bu zafere taşıyan genç bir Türk komutanının emreden sesi:

“Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye

kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.”

“Uhdemize tevdi edilmiş namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur.”

İşte Mustafa Kemal’in direktifleri ve işte Çanakkale zaferini kazandıran inanç ve bu inançla yazılmış nice şiirler, romanlar. Hepsi de bizi anlatıyor. Yani biz Türkleri. İşte Türk şiirinde biz. Örneklemeleri çok. Sadece birkaç örnekleme yaparak konuyu hatırlatmak istedik.

KAYNAKÇA

1. Celkan, Gül, 1914-1923 Yılları arasında Türk ve İngiliz şiirinde Çanakale ve Kurtuluş Savaşının Yansımaları. Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, DTCE, 1978.

2. Çakır, Ömer, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

3. Erickson, Edwatd J., *Ordered to Die*, Greenwood Press, USA, 2001.

4. Hickey, Michael, *Gallipoli*. John Murray, London, 1998.

5. Karatay, Baha Vefa, *Mehmetçik ve Anzaklar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967.

6. Moorehead, Alan, *Gallipoli*. Wordsworth Editions, London, 1998.

Prof. Dr. Kazım YETİŞ: Sayın Celkan’a konuşmalarından dolayı teşekkür ederiz.

Vatanı için mücadele etmek de insanî bir değerdir.

Şimdi Cumhuriyet dönemi Türk şiirine geçeceğiz. Bu bölümü anlatacak arkadaş gelemediği için ben bir iki söz söyleyerek konuyu toparlamak istiyorum. Cumhuriyet döneminin şartları tabiatıyla biraz daha farklıdır.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde yeni batılı değerler artık kendini iyice gösterir. Aslında bu değerler Şinasi’den itibaren gelmeye başlamıştır ve özellikle Servet-i Fünûn döneminde kuvvetli bir şekilde varlığını hissettirir. Bu dönemde artık insan, klâsik şiirdeki gibi Allah’a ulaşmak için çıkılan bir yolculuğun kahramanı değil, tabiatla var olan, varlık mücadelesi veren, etiyile kemiğiyle yaşayan bir varlıktır. Bu çıkış noktasını unutmamalıyım. Burada Ahmet Haşim’in serzenişini hatırlayalım. O, sırf kendini düşünen ve hep kendine yontan insandan şikâyet ediyordu.

Sana yalnız bir ince taze kadın
Bana yalnızca eski bir budala
Diyen bugünkü beşer,

Bu sefil iştiha, bu kirli nazar,
Bulamaz sende bende bir ma'nâ

(Kenan Akyüz, 1958: 575)

Bu, belki bu yüzyılın insan anlayışıdır. Fakat insan hep insandır. Gelişen iletişim imkânları onlara birbirlerini daha çok tanıma ve düşünme fırsatı vermiştir. Burada elbette sosyalizmin etkisini unutamayız. Türk şiirinde de 'sosyal gerçeklik' diye bir sosyalist şiir olmuş ve insanları ezilmekten korumak istemiş, ama belki de farkına varmadan ezmiştir.

Hemen ifade edelim ki artık insanın maddî ihtiyaçları, insan olarak yaşayabilme onuru ön plândadır, en azından öyle olması bekleniyor. Cumhuriyet dönemi Türk şiirinden bazı örnekleri vermek istiyorum.

Orhan Veli yaşamak ister, güzelliklere hayrandır.
Deli eder insanı bu dünya
Bu gece, bu yıldızlar, bu koku
Bu tepeden tırnağa kadar çiçek açmış ağaç.

Peki bu güzelliklerden kim faydalanacak? Asıl kavga burada değil midir? Orhan Veli bunun da cevabını verir:

Sizin için, insan kardeşlerim,
Her şey sizin için.

Ziya Osman Saba'nın 'Dilek'ine katılmayacak bir insan tasavvur edilemez.

Mesut olmuş görmek isterdim hepinizi...
Bu bahar gününde dertliyi, ümitsizi.
Terfi etmiş memur, sınıf geçen öğrenci,
Kadını erkeği, yaşlısı genci
Bir bayram seviciyle, kol kola sokaklarda.
Su başlarında, ağaç altlarında, parklarda
Sevgililer baş başa muratlarına ermiş
Çocuklar, el ele bir halka oluvermiş
Görmek isterdim camlardan, odalardan oturmuş
Radyoyu açmış, küçük sofrayı kurmuş.
Yol, meydan, dere, tepe, dağ, bayır, kır...
Vapur, limanlarda yola çıkmaya hazır,
Gazinolar, plajlar, sinemalar açık
Her dilden bir şarkı, her dudakta bir ıslık.
Ne yoksul ahı, ne dul hıçkırığı, ne hasta iniltisi
Mesut olmuş görmek istedim hepinizi.

(Ahmet Kabaklı, 1991: 120)

Cahit Sıtkı Tarancı, dertsiz, kavgasız, zengin fakir farkı olmayan bir dünya ister.

Memleket isterim

Gök mavi, dal yeşil, tarla sarı olsun;

Kuşların, çiçeklerin diyarı olsun.

Memleket isterim

Ne başta dert ne gönülde hasret olsun;

Kardeş kavgasına bir nihayet olsun.

Memleket isterim

Ne zengin fakir ne sen ben farkı olsun;

Kış günü herkesin evi barkı olsun.

Memleket isterim

Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun;

Olursa bir şikâyet ölümden olsun.

(Cahit Sıtkı Tarancı, 1960: 20-21)

Coşkun Ertepinar'ın düşlediği dünya sevginin hâkim olduğu bir dünyadır.

Bir dünya düşünürüm

İlk günden beri;

Açılmış da masallar gülü

Hırsı, kinin kapısı kapanmış,

Yüzlerdeki gülümseme çocuksu,

Gözlerde sevginin ışığı yanmış

.....

Yaşlılar korkusuz, çocuklar mutlu

Ve yaşatan sevinçler için yarışta gençlik.

(Ahmet Kabaklı, a. g. e., s. 402)

Ahmet Tufan Şentürk, inancını, düşünce ve duygusunu âdeta haykırır.

Masmavi gökyüzü, yemyeşil dağlar

Kuşlar, çiçekler, böcekler

Cıvıl cıvıl gülen, oynayan çocuklar

Güzeller, çirkinler, hastalar, sakatlar

Tümünüzü içen gönülden sevdim

Tümünüz benden bir parça, ayıramam

.....
 Beni sevseniz de olur, sevmeseniz de
 Ben seviyorum ya, bu bana yeter.
 Açla açım, tokla tokum, mutluluyla mutlu
 Gülenlerle gülen, ağlayanlarla ağlayan
 Hastalarla hasta, ölenlerle ölen benim
 .....

Sevgi tohumları ekdim evrene
 Susuz yağmursuz da kalsa yeşerteceğim.
 Sevmek, sevilme, yaşamak varken
 Dövüşmek, ölmek, öldürmek niye?
 Küslüğün yerine barış
 Korkunun yerine güven
 Yüreklerden tüm kötülükleri sileceğim
 Göreceğim, duyacağım, seveceğim.

(Güzel Yazılar-Şiirler, 2000, s. 212-213)

Bütün bunlar, bir anlayışın göstergesidir. İnsan olmak, insana değer vermek, insanı bir değer olarak almak. İnsan bizzatıhi değer kendisidir. Fakat çok defa bu insanın tabiatıyla burada şairin kendisi veya yakınları için geçerlidir. Daha doğrusu öyle olagelmıştır. Konu başkalarına intikal ettiği zaman durum değişebilir. Tabii ki bu bizim konumuz değildir. Ayrıca ifade edelim ki şairin söylediği mutlaka okuyanlar üzerinde ekilidir. Dolayısıyla burada belirleyicilik de vardır. Hatta bir şairimiz farklı şekilde yorumlanacak da olsa insanî değerleri şiir ve şair için şart koşturmaktadır. Salah Birsal şaire ‘Şiir Dersi’ni şöyle verir:

Konu diye “İnsanlık Sevgisi”ni al
 Vezin adına “Hürriyet”i seç
 Sırası değil deme
 Aklına estikçe
 “Açlık” kelimesini kondur
 Bir kolayımı bul
 Şiirin sonlarına doğru
 “Hak” ile “Yaşamak”ı kafiye düşür
 İşte sana “Büyük Şair” olmanın yolu

(Güzel Yazılar-Şiirler, 2000, s. 173)

KAYNAKÇA

Arat, Reşit Rahmeti, (1991), Eski Türk Şiiri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.77, 235.

Ahmet Yesevî, (1983), Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler (Hazırlayan:

Kemal Eraslan), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları:546, 1000 Temel Eser Dizisi:98, s. 54-55.

Akyüz, Kenan, (1958), Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, s. 575. Bölükbaşı, Rıza Tevfik, (1947), Serâb-ı Ömrüm, İstanbul, Kenan Matbaası, s. 317.

Fuzûlî, (1996), Leylâ ve Mecnun, (Haz. Muhammed Nur Doğan), İstanbul, Çantay Kitapevi, s. 448.

Kabaklı, Ahmet, (1991), Türk Edebiyatı 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi, C. IV, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, s. 120, 402.

Köprülüzade Mehmet Fuat, (1931), Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, s. 550, 594.

Onan, Necmettin Halil, (1940), İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, İstanbul, Maarif Vekilliği Neşriyatı, s. 306.

Nesîmî Divanı, (1990), Hazırlayan: Hüseyin Ayan, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 77, 137.

Parlatır İsmail, Enginün İnci, Okay Orhan, Kerman Zeynep, Yetiş Kâzım, Birirnci Necat; (2000), Güzel Yazılar- Şiir, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 644, s. 173, 212-213.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1976), 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Kitapevi, s. 188.

Tarancı, Cahit Sıtkı, (1960), Otuz Beş Yaş, İstanbul, Varlık Yayınevi, s. 20-21.

Tevfik Fikret (2001), Bütün Şiirleri (Hazırlayanlar: İsmail Parlatır-Nurullah Çetin), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınlar: 784, s. 413.

Tural, Sadık, (2006) Zamanın Elinden Tutmak, 5. baskı, Ankara, Yüce Erek Yayınları.

Tural, Sadık, (2006) Şahsiyetler ve Eserler, 3. baskı, Ankara, Yüce Erek Yayınları.

Yetiş, Kâzım, (1996), Yeni Türk Edebiyatı Seçme Metinler, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, s. 106.

Yunus Emre Divanı (tsz), Hazırlayan: Faruk Kadri Timurtaş, [İstanbul], Tercüman 1001 Temel Eser, s. 55, 103, 155.

İki arkadaşımız gelemedi. Nazım Hikmet Polat rahatsız, M. Fatih Andi'nin hanımı zor bir doğum yaptı. Nazım Hikmet'in yerini Ali Şükrü Çoruk doldurmaya çalıştı. Ben de bazı örneklerle Cumhuriyet dönemini vermeye çalıştım. Görüldü ki bu noktada Türk şairleri adalet, insaf, merhamet, acıma, sevgi, yardımlaşma gibi insanî değerleri gerçekten şiirlerinde işlemişlerdir. Bu konuda Cumhuriyet dönemi şairlerimizin eski şairleri-

mizden hiç de geri kalmadıklarını gördük. Esasen Mevlânâ ve Yunus'a sahip bir kültürün bu konuda söyleyecek pek çok sözü olmalıdır.

Panelimiz burda son bulmuştur. Burada tüm katılımcılara teşekkür ederiz.